

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Факультет філології, психології та педагогіки
Кафедра психології та педагогіки

Рекомендовано до захисту
«___» _____ 2023 р.,
протокол № _____
Зав. кафедри _____
(підпис)

Кваліфікаційна робота
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО УМОВ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Виконала: студентка II курсу,
групи 601-ФП
денної форми навчання
спеціальності 053 «Психологія»
ОПП «Практична психологія»
ЯКИМЕНКО Аліна Валеріївна

Керівник: д. псих. наук, проф. СЕДИХ К.В.
Рецензент: к. псих. наук, доц. ЧАЙКІНА Н.О.
Захищено «___» _____ 2024 р.
кількість балів: _____
значення оцінки _____
Голова Екзаменаційної комісії _____

(підпис)
(прізвище та ініціали)

Полтава – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВДО УМОВ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	7
1.1. Поняття адаптації у психологічній науці.....	7
1.2. Психологічна характеристика дітей дошкільного віку.....	15
1.3. Особливості адаптації дошкільників до умов закладу дошкільної освіти.....	26
Висновки до першого розділу.....	36
Розділ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВДО УМОВ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	42
2.1. Методологічні засади емпіричного дослідження та обґрунтування вибору методик.....	42
2.2. Методика «Виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей» (Ю.В. Мікляєва).....	43
2.3. Методика «Вивчення емоційного самопочуття дитини в дитячому садку» (О.В. Кучерова).....	44
2.4. Методика «Лист адаптації» (Н.Д. Ватутіна).....	46
2.5. Методика «Дослідження рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу» (А. С.Роньжина).....	47
Висновки до другого розділу.....	48
Розділ 3. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВДО УМОВ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	51
3.1. Організація емпіричного дослідження.....	51
3.2. Психологічна характеристика виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей дошкільного віку.....	52
3.3. Аналіз емоційного самопочуття дошкільників у дитячому садку.....	56
3.4. Особливості дослідження ступеня адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу.....	60
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

У сучасному світі, де війна стає неодмінною частиною реальності, тисячі сімей стикаються з величезною кількістю викликів, серед яких: безпритульність, екстремальні умови, втрата близьких, що змінюють їх звичне життя назавжди. На жаль, серед найбільш вразливих груп населення, які потерпають від цих негараздів, є діти дошкільного віку. Для них переходи зі звичного життя до нового середовища стають неабияким випробуванням, яке вимагає особливої уваги, турботи та професійної підтримки.

Коли дитина приходить до дошкільного закладу, вона опиняється в нових для неї соціальних умовах. Змінюється звичний розклад та звичний спосіб життя, характер спілкування, характер харчування, виховні засоби та ін. Тому в дитини виникає відчуття нестабільності. Цей період життя малюка насичений неадекватними проявами поведінки, що пов'язані із труднощами адаптації до умов, що змінилися. Дітям не завжди вдається самим подолати стресогенні ситуації. Тому гостро постає питання активізації внутрішніх психічних ресурсів дитини, забезпечення її спокою та захищеності, повноцінного соціально-емоційного розвитку та соціального добробуту. Адже успішний перебіг адаптації істотно впливає на подальший розвиток дитини дошкільного віку.

Однією з найважливіших сфер, яка впливає на життя маленьких переміщених осіб, є доступ до якісної дошкільної освіти та адаптація до умов перебування у дошкільному закладі. Заселення в нових районах, зміна соціального середовища та втрата рідного дому можуть призвести до стресу, незручностей та адаптаційних труднощів у дітей. Саме тому розуміння та вивчення процесу адаптації цієї особливої групи дітей до нового закладу дошкільної освіти набуває великого значення.

У дослідженні цієї проблеми ми керувалися розумінням психологічних особливостей адаптації дітей дошкільного віку до умов перебування у дошкільному закладі, які досліджувалися у педагогічній та психологічній практиці. Зокрема, психологічні аспекти розвитку дитини раннього віку

досліджувалися у роботах Є. Аркіна, Л. Божович, В. Давидова, О. Дьяченко, Т. Кричковської, А. Запорожця, Д. Ельконіна та ін. Питанням власне механізмів і особливостей адаптації дитини до дошкільного закладу присвячені праці таких авторів, як А. Богуш.

Аналіз літератури показав, що більшістю авторів розглядаються фактори фізіологічного характеру (А. Белов, Ю. Бяловский, Л. Дика, І. Кумарин, С. Шапкін) і індивідуально-психологічні особливості дитини (Л. Дика, В. Іллічова, С. Шапкін, Т. Гурковська, А. Фурман). Соціально-психологічні чинники аналізуються тільки з позиції своєрідності нового соціального середовища, в яке вступають діти (М. Безруких, Є. Белікова, Н. Дубровінська, А. Захаров, Е. Сазонова). Проблемами адаптації, її видів і рівнів займалися П. Анохін, Н. Ватутіна, В. Войтко, А. Налчаджян, Г. Царегородцев та інші. Вплив особливостей виховання в сім'ї на адаптацію дитини досліджено у працях Т. Алексеєнко, В. Постоного.

Таким чином, актуальність дослідження полягає в необхідності вивчення та дослідження психологічних особливостей адаптації дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб до умов дошкільного закладу. Це й зумовило актуальність теми магістерської роботи – «Психологічні особливості адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу».

Мета дослідження – теоретично вивчити і емпірично дослідити психологічні особливості адаптації дітей дошкільного віку до умов дошкільного закладу.

Відповідно до мети були сформульовані **завдання** дослідження:

1) провести теоретичний аналіз особливостей дошкільного віку, специфіки адаптації дошкільників до перебування у дитячому дошкільному закладі;

2) обґрунтувати методичні основи та засоби дослідження психологічних особливостей адаптації дітей дошкільного віку до умов дошкільного закладу;

3) емпірично дослідити психологічні особливості адаптації дошкільників до умов дитячого дошкільного закладу.

Об'єктом дослідження є адаптація дітей дошкільного віку до умов дитячого дошкільного закладу.

Предметом дослідження є психологічні особливості адаптації дошкільників до перебування у дитячому дошкільному закладі.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що діти дошкільного віку, які за певних обставин змінили місце свого проживання, краще адаптуються до перебування у дошкільному закладі, якщо мають відповідний рівень сформованості комунікативних умінь і навичок та позитивний емоційний фон поведінки.

Теоретико-методичною основою дослідження виступало положення про проблематику адаптації дитини молодшого віку до дошкільного закладу (А. Петровський, В. Кудрявцев, О. Кононко, О. Леонт'єв, А. Піроженко, Д. Фельдштейн); особливу роль сімейних взаємин у адаптації дітей до соціального середовища (Ю. Аркін, О. Бондар, В. Вигівська, О. Вишневський, Н. Гончарова, М. Кононова, Н. Чайкіна); вплив першої соціалізації дитини на формування її розумового та особистісного розвитку (О. Духнович, Д. Гошовська, Г. Золотова, Ю. Карпук, Н. Лубенець); особливості розвитку особистості в дошкільному віці (Л. Аврамчук, Л. Божович, Б. Волков, М. Заброцький); наукові погляди на специфіку адаптації дітей, обумовлену актуальними тенденціями в суспільстві (М. Безруких, Є. Белікова, Н. Дубровінська, А. Захаров, Е. Сазонова); особливості адаптації дітей сімей внутрішньо переміщених осіб до нових умов (Т. Алексеєнко, О. Алеко, І. Беха, Б. Братуся, Л. Варяниці, Л. Врочинської, Т. Кравченко, Л. Куликової, С. Курінної, М. Лукашевича, О. Малахової, І. Рогальської-Яблонської та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези нами використовувалися загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних), методи емпіричного дослідження (тестування, опитування).

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилось на базі ДНЗ «Казка», м. Полтави, де перебувають діти дошкільного віку від 3 до 5,5 років. Учасниками вибірки стало 57 дітей дошкільного віку (молодша група (3-4 роки) – 18 дітей, середня група (4-5 років) – 19 дітей, старша група (5-6 років) – 20 дітей), з яких 17 дошкільників віком від 3 до 5,5 років.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні теоретичних уявлень про психологічні особливості адаптації дошкільників до перебування у дитячому дошкільному закладі.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів дослідження у роботі практичних психологів дошкільних навчальних закладів, вихователів, батьків, спрямованій на формування оптимальних підходів у процесі адаптації дітей дошкільного віку до умов дитячого закладу, а також запобігання виникнення дезадаптації, яка негативно впливає на психічний розвиток дитини.

Структура та обсяг роботи. Вирішення окреслених задач зумовило логіку і структуру нашої роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Зміст роботи викладений на 109 сторінках друкованого тексту, вміщує 5 таблиць та 6 малюнків. Список використаних джерел нараховує 65 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВДО УМОВ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Розділ містить виклад результатів теоретичного аналізу проблеми адаптації у психологічній науці, особливостей дошкільників та психологічних особливостей адаптації дошкільників до умов перебування у дошкільному закладі.

1.1. Поняття адаптації у психологічній науці

Питання адаптації дитини до закладу дошкільної освіти досліджували спеціалісти різних рівнів: невропатологи, педагоги, фізіологи, педіатри, психологи. Це зумовлено глибиною проблем, які пов'язані з процесом пристосування до нових умов життя. Вперше термін «адаптація» був введений німецьким фізіологом Г. Аубертом у 1865 році, дещо пізніше почав вживатися в біологічному аспекті як «пристосування» живих організмів до оточуючого середовища. У наших реаліях поняття «адаптація» використовується в зв'язку з певними періодами розвитку особистості людини. К. Кошєєва зазначає, що під адаптацією варто розуміти здатність істоти пристосовуватися до різноманітних умов зовнішнього середовища, що відбувається на певних рівнях: фізіологічному, соціальному, психологічному [29, с. 5].

Фізіологічна адаптація передбачає зміни діяльності функціональних систем організму (дихальної, травної, серцево-судинної та інших), спрямованих на пристосування організму до нових умов навколишнього природного середовища. Психічна адаптація – перебудова динамічного стереотипу відповідно до нових умов оточення. Соціальна адаптація – встановлення оптимальної взаємодії особистості та групи, засвоєння її норм і традицій, оволодіння новими засобами і стереотипом поведінки; входження у рольову структуру групи [14, с. 55].

Пристосування, або адаптація організму до навколишнього середовища є фундаментальною біологічною проблемою. При недостатності адаптаційних механізмів виникають «прикордонні стани». Організм може тривалий час перебувати в цій проміжній зоні між здоров'ям і хворобою. В випадках недостатності або погіршенні адаптивних можливостей настає дезадаптація – зворотний процес адаптації, при якій доведеться відмовитися від відвідування закладу дошкільної освіти. За визначенням Н. Маковецької термін «адаптація» означає пристосування до мінливих зовнішніх і внутрішніх умов [33, с. 13].

Адаптація, за О. Терьохіною, – це процес пристосування до нових умов навколишнього середовища, спілкування, відносин, життєдіяльності. В широкому розумінні поняття адаптація означає відповідність між живою системою та зовнішніми умовами, тобто стан рівноваги між дією на організм та середовище. Адаптація покликана компенсувати недостатність звичної поведінки в нових умовах. Процес адаптації проявляється не тільки в пристосуванні організму до нових умов життя і діяльності, але й способах поведінки, готовності діяти, що дозволяє справлятися із труднощами, опановувати нову діяльність [52, с. 5].

Г. Григор'єва в посібнику «Ігри для дітей раннього віку» зазначає, що адаптація – це діалектичний, системний процес активного пристосування біосистеми до неадекватних умов середовища ціною додаткових енергетичних витрат, результатом якого є можливість біосистеми оптимально функціонувати [13, с. 25].

Адаптація є активним процесом, що призводить або до позитивних (адаптованість, тобто сукупність всіх корисних змін організму і психіки) результатам, або негативним (стрес). При цьому виділяються два основних критерії успішної адаптації: внутрішній комфорт (емоційна задоволеність) і зовнішня адекватність поведінки (здатність легко і точно виконувати вимоги середовища) [6, с. 56].

Адаптація, за О. Денисовою – це наслідок успішної реалізації власних можливостей у нових умовах та набуття гармонійної узгодженості в системі «особистість – середовище». Під даним процесом розуміють взаємозв'язок між живим організмом і навколишнім середовищем [15; 35, с. 11].

Н. Ватутіна адаптацію дітей тлумачить як процес пристосування до конкретних умов або як результат активної взаємодії з новим середовищем, де є можливість педагогічного керування цим процесом [7, с. 10]. Також науковець акцентує увагу, на тому, що однією з головних умов є гармонійна взаємодія батьків та педагогічних працівників. Рекомендує систему засобів, прийомів та методів, які позитивно вплинуть на перебіг адаптаційного періоду [7, с. 12].

Маковецька Н. у своїй роботі дійшла висновку про те, що в результаті зміни соціальних відносин (що характерно для періоду приходу до закладу дошкільної освіти) у дітей раннього віку виникають значні труднощі, при цьому саме в період відвідування закладу дошкільної освіти закладаються основні властивості і особистісні якості, від яких в більшій мірі залежить весь подальший розвиток. Але в зв'язку з відсутністю близьких для дитини людей, зміною навколишнього оточення, звичних умов і ритму життя, вона перебуває в тривожному стані, який визначає її емоційну напруженість [33, с. 3].

Адаптація до цілодобової групи, за дослідженням Т. Жаровцевої, ґрунтується на урахуванні низки соціальних та психолого-педагогічних чинників, як-от: умови життя і виховання в сім'ї, вік дитини та стан її здоров'я, соціальний досвід, неприпустимість подвійної адаптації одночасно до денної та цілодобової груп, організація позитивного емоційного спілкування дитини з дорослими, різноманітність та змістовність дитячої діяльності, насамперед, ігрової. У дослідженні робиться акцент на необхідності ґрунтовної психолого-педагогічної підготовки педагогів і батьків до забезпечення позитивного перебігу адаптації дітей [18, с. 92].

Адаптація це універсальне явище всього живого, яке можна спостерігати як в рослинному, так і в тваринному світі. Рослини пристосовуються до зростання в ґрунті, різному кліматі; тварини живуть в тому чи іншому середовищі проживання; риби мешкають у воді; птахи в повітрі, а людина, крім пристосування свого організму до кліматичних умов і місця географічного існування, повинна вміти ще й пристосуватися до соціальної сфери. Здатність людей змінювати свою поведінку в залежності від зміни умов отримала визначення соціальна адаптація [4, с. 93].

Соціально-психологічна адаптація полягає у взаємному пристосуванні людей, шляхом засвоєння ролей, норм, способів, форм взаємодії в певних умовах. Так, людина спочатку «входить» в групу, пристосовується до неї, розділяючи переконання і уявлення її членів, а потім впливає на них, змінюючи їхні погляди [9, с. 150].

Основні ознаки звикання дітей дошкільного віку до закладу дошкільної освіти:

- Дитина плаче, збираючись в садок. Також для неї є характерними емоційна напруженість, занепокоєння або загальмованість.
- Важко розлучається з батьками.
- Зниження апетиту (або відмова від їжі).
- Порушення сну.
- Різні зміни в поведінці (плаксивість, нервозність, апатія, агресія).
- Зниження імунітету, підвищення захворюваності.
- Змінюється активність дитини стосовно предметного середовища: іграшки стають не цікавими та не привертають належної уваги, інтерес до навколишнього теж знижується, падає рівень мовленнєвої активності, зникає потреба в спілкуванні з однолітками та дорослими [54, с. 329].

Нові умови й необхідність поводитись по-новому зумовлюють психологічні проблеми як у дитини, так і у її близьких. Та найголовніше те, що дитина розлучається з батьками на тривалий час. Вона може сприйняти таку вимушену розлуку як позбавлення батьківської любові, уваги та захисту.

Коли дитина починає відвідувати заклад дошкільної освіти, в її житті кардинально змінюється: звичайний режим дня; характер харчування; виховні прийоми; стиль спілкування з дорослими; з'являється чимало незнайомих людей; виникає необхідність постійно контактувати з однолітками й миритися з відсутністю батьків [20, с. 4].

Встановлено, що в дошкільному віці адаптація дітей до закладу дошкільної освіти може проходити довго і важко, часто супроводжується хворобами. У цей період відбувається інтенсивний фізичний розвиток, дозрівання всіх психічних процесів. Перебуваючи на етапі становлення, діти найбільшою мірою схильні до коливань і навіть зривів. Зміна умов середовища і необхідність вироблення нових форм поведінки вимагають від дитини зусиль, викликають появу стадії напруженої адаптації. Від того, наскільки дитина в сім'ї підготовлена до переходу в заклад дошкільної освіти, залежить подальший розвиток дитини і тривалість адаптаційного періоду, який може тривати іноді протягом півроку [37, с. 5].

При нормальній адаптації у дитини швидко відновлюються поведінкові реакції (приблизно через 2-3 тижні), не спостерігається затримки нервово – психічного розвитку, вона не хворіє або хворіє лише один раз, не більше тижня, без ускладнень; збільшення довжини та маси тіла відповідає віковим показникам [2, с. 16].

В середньому, як зазначають психологи, адаптація дітей раннього віку триває від 7 до 10 днів, у дітей середнього дошкільного віку до 3-х тижнів, у дітей старшого дошкільного віку – приблизно 30 днів.

Виділяють такі види адаптації:

- Легка адаптація. Продовження такого пристосування – 10-15 днів; у дитини гарне самопочуття, емоційний стан, апетит, сон. Активно взаємодіє із оточуючими людьми як з власного бажання, так і у відповідь на звернення до неї. Спостерігається гарна стійкість до захворювань, дитина протягом місяця не хворіє. Навички самообслуговування на достатньому рівні, в разі потреби може звернутися за допомогою [18, с. 66].

- Адаптація середньої важкості. Емоційний стан неврівноважений, погіршується апетит, тому дитина втрачає у вазі, може захворіти. Йде на контакт із дорослими, але це спілкування відбувається із ініціативи останнього. Із однолітками спілкується з власного бажання, активно включається в ігрову діяльність або розгортає її самостійно. Дітям із таким рівнем адаптації притаманне експериментування (перевірка реакції педагога на певні дії).

- Важка адаптація. Переважно триває від 2-6 місяців, емоційний стан негативно-неврівноважений (готовність в будь-який момент заплакати). Постійно виникає потреба в спілкуванні з близькими, отриманні від них ласки, уваги та підтримки [29, с. 203-205].

Також, за видами адаптацію поділяють на: сенсорну (приспосувальні зміни органів відчуття, відповідно до діючого подразника); соціальну (процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, а також результат цього процесу, тобто здатність змінити свою поведінку залежно від нових соціальних умов); психологічну [50, с. 68].

За дослідженнями Є.Є. Алексєєвої можна виокремити три блоки причин важкої адаптації дітей до закладу дошкільної освіти.

Перший блок причин пов'язаний з особливостями дітей. Погано адаптуються діти, у яких простежуються нервово-психічні порушення, емоційна чутливість і вразливість, виражена тривожна залежність від матері, соматична ослабленість, проблеми з їжею, сном, туалетом, проблеми спілкування. Майже не відчують труднощів в адаптації емоційно стійкі діти. Діти з недостатньо розвиненою емоційною та інтелектуальною сферою не мають проблем в адаптаційний період. У разі емоційної нестійкості діти частіше переживають труднощі під час входження в нову ситуацію.

Другий блок причин поганої адаптації дітей пов'язаний з особливостями батьків. Головні особливості батьків, які заважають дітям легко адаптуватися до закладу дошкільної освіти, такі: конфліктність; проблеми стосунків; недостатньо сформована навичка спілкування; хронічне

відчуття втоми; тривожно-вразлива фіксація хворобливих станів [1, с. 59].

Третій блок причин пов'язаний з особливостями особистості педагога і з особливостями закладу дошкільної освіти, тобто це: жорсткий, малорухливий режим закладу дошкільної освіти; брак індивідуального підходу до дитини з боку педагогів; часта зміна вихователів; велика кількість дітей у групі; високий шумовий фон у групі закладу дошкільної освіти; незадовільний стан нервової системи педагога; авторитарність педагога; недостатня компетентність педагога у питаннях, пов'язаних з психологічними особливостями дітей. У будь-якому разі уважно треба стежити за найменшими змінами в поведінці, настрої дитини. Слід звернути увагу на те, чому погіршується її настрій, щоб якнайшвидше максимально згладити всі причини, що виникають у дитини такі негативні реакції [1, с. 60].

Як зазначає, А. Захаров, у батьків дезадаптованих дівчат простежуються такі особливості:

- визнання тільки власної думки, наполегливість у досягненні свої мети;
- настороженість у контактах;
- категоричність, упередженість, невпевненість, тривожність, вразливість.

А у батьків дезадаптованих хлопців наявні такі риси:

- велика кількість нарікань та скарг;
- хронічна дратівливість, відчуття втоми;
- тривожна зацикленість на хворобливих станах, їх фіксація;
- нав'язливі стани, завдяки яким, батьки вважають свою дитину нездоровою [22, с. 95].

Діапазон періоду адаптації залежить від певних причин: вікових та індивідуальних особливостей; типу нервової системи; розвитку дитини;

опірності організму до захворювань, загального стану здоров'я; зміни режиму дня та методів виховання дитини [40, с. 6-8].

У дітей можуть бути різні реакції з приводу нової обстановки, але є загальні ознаки, які притаманні всім новачкам. Зазвичай важко звикають до ясел: єдині в сім'ї; діти, що звикли до гіперопіки; несамостійні, залежні від матері; тривожні [38, с. 160].

Гірше за інших почуваються в закладі дошкільної освіти діти з флегматичним темпераментом. Вони не встигають за темпом життя дитячого садка: не можуть швидко одягнутися, зібратися на прогулянку, поїсти. А якщо вихователь не розуміє проблем такої дитини, то починає ще більше підганяти малюка, при цьому емоційний стрес діє таким чином, що дитина ще більше загальмовується, стає млявою, байдужою. Такій дитині потрібні постійна увага і підтримка з боку вихователя, оскільки інші діти схильні дратувати й кривдити слабких і залежних.

Ускладнюючим чинником адаптації слід також назвати і конфлікти в сім'ї, нетовариськість батьків. Діти мимоволі засвоюють негативні риси поведінки батьків, що ускладнює їхні стосунки з однолітками. Вони поводяться невпевнено і нерішуче, багато хвилюються, сумніваються, тому не можуть бути легко прийнятими в групі [36, с. 11-12].

Т. Гурковська виокремлює ряд показників, які описують емоційний портрет новачка, до них відносять:

- Неврівноваженість, вразливість, негативізм, тривожність.
- Боязкість всього нового.
- Гнів без причин.
- Рідкий прояв позитивних емоцій.
- Порушення соціальних контактів.
- Зниження пізнавальної активності на фоні стресу.
- Новачок може забути сформовані навички самообслуговування.
- Бідніє словниковий запас, мінімальна комунікація з оточуючими.

Переважають або процеси збудження, або гальмування.

- Порушення характеру та продовження сну.
- Зникає або знижується апетит [14, с. 25-26].

Отже, процес адаптації у психологічній науці розглядається як складний, багаторівневий і поступовий процес, що залежить від різних зовнішніх та внутрішніх факторів, а також особливостей самого індивіда.

1.2. Психологічна характеристика дітей дошкільного віку

Дошкільний період у житті дитини – важливий етап в її формуванні. Якою буде доросла людина зі своїми розумовими і фізичними здібностями, моральними якостями, переважно залежить від дошкільного віку [38, с. 19].

Сучасні наукові уявлення про унікальність розвитку дитини, його залежність від соціальних умов і навколишнього середовища зумовлюють необхідність уважного та дбайливого розв'язання проблем раннього дитинства, які б відповідали сучасним вимогам. Дошкільний вік – стадія психічного розвитку дитини, що охоплює у вітчизняній періодизації вік від 3 року до 6 років. Точно такі ж межі зазначеного віку визначає в своїй періодизації Д. Ельконін [25, с. 16].

Дошкільний вік можна назвати періодом найбільш інтенсивного освоєння сенсів і цілей людської діяльності, періодом інтенсивної орієнтації в них. Головним новоутворенням стає нова внутрішня позиція, новий рівень усвідомлення свого місця в системі суспільних відносин, своїх здібностей і можливостей [36].

Дошкільний вік характеризується виникненням нової соціальної ситуації розвитку. У дитини вже з'являється коло елементарних обов'язків. Змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм: спільні дії поступово змінюються самостійним виконанням дитиною вказівок дорослого. Окрім того, в цьому віці дитина вже вступає у певні стосунки з однолітками, що також визначає ситуацію її розвитку. Внутрішня позиція дошкільника стосовно інших людей характеризується передусім

усвідомленням власного “Я” та своїх вчинків, величезним інтересом до світу дорослих, їхньої діяльності та взаємин [21].

Головна потреба дошкільника полягає в тому, щоб увійти до світу дорослих, бути як вони і діяти разом з ними. Але реально виконувати функції старших дитина не може. Тому складається суперечність між його потребою бути як дорослий і обмеженими реальними можливостями, яка розв’язується за допомогою гри [1].

Особливості соціальної ситуації розвитку дошкільнят виражаються в характерних для них видах діяльності, передусім у сюжетно-рольовій грі, яка створює сприятливі умови для доступного в цьому віці освоєння зовнішнього світу. Гра – явище соціальне за своїм походженням та змістом, вона є історичним утворенням, зумовлена розвитком суспільства, його культури. Це особлива форма життя дитини в суспільстві, діяльність, у якій діти в ігрових умовах виконують ролі дорослих, відтворюючи їхнє життя, працю та стосунки (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, Д.Б. Ельконін) [3].

Перед дошкільником 3 - 4 років «відкривається» світ дорослих з боку їх взаємин і діяльності. Соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці перебудовується в наступне співвідношення: дитина - предмет -дорослий. Це період оволодіння соціальним простором людських відносин через спілкування з близькими дорослими, а також через ігрові та реальні відносини з ровесниками [14; 23; 35].

Відчуваючи потребу в любові та схваленні, усвідомлюючи цю потребу та залежність від неї, дитина оволодіває позитивними формами спілкування. Вона просувається в розвитку прямого спілкування та спілкування через посередництво виразних рухів, дій, які відображають емоційне розташування та готовність будувати позитивні відносини [12].

У віці від трьох до шести-семи років самосвідомість дитини розвивається настільки, що це дає підстави говорити про дитячу особистість, а здатність до самооцінки орієнтує дитину в її спілкуванні з оточенням. Самооцінка є настільки складним продуктом розвитку свідомої діяльності

дитини. Дошкільники, особливо у віці до чотирьох років, ще вельми слабо усвідомлюють власні особові якості і не в змозі дати правильну оцінку своєї поведінки [10].

Самооцінка і рівень домагань у них ще не сформувалися настільки, щоб мати чітке уявлення про себе, про свої достоїнства і недоліки. Діти від 4 до 6 років вже в змозі оцінювати себе як особу, але все таки в обмежених межах, головним чином ті властивості особи і особливості поведінки, на які звертали, спілкуючись з дитиною, неодноразово його увагу навколишні дорослі люди [19].

Особливості розвитку самосвідомості в дошкільному віці характеризуються виникненням критичного відношення до оцінки дорослого і однолітка. Дошкільник усвідомлює свої фізичні можливості, уміння, етичні якості, переживання і деякі психічні процеси; до кінця дошкільного віку складається правильна диференційована самооцінка, самокритичність; розвивається здатність мотивувати самооцінку; з'являється усвідомлення себе в часі, особиста свідомість [17].

Самооцінка розвивається в процесі засвоєння дитиною оцінок, які він одержує від тих, що оточують, шляхом активної діяльності, спілкування, взаємин з тими, що оточують і т.д., на основі уявлення дитини про своє «Я». Важливі новоутворення в розвитку самосвідомість, пов'язана із зародженням самооцінки, відбуваються до кінця раннього віку, - приблизно до 3 років. У дошкільний період самооцінка інтенсивно розвивається. Разом із загальною («Я» - хороший) з'являється здібність до диференційованої самооцінки, до оцінки своїх досягнень в конкретних видах діяльності («Я - добре малюю»), своїх певних якостей, внутрішнього стану, усвідомлення соціального «Я», визначення свого місця серед людей [17; 24; 30].

Відомо, що потреба в спілкуванні з дорослими і однолітками визначає становлення особистості дитини. У дошкільному віці використовується декілька форм спілкування з дорослими і однолітками:

- ділове спілкування, в яке вступає дитина, прагнучи навчитися чому-небудь у дорослого, розвиває цінні якості суспільної поведінки; здатність прийняти загальну мету, включитися в сумісне планування і взаємодію в процесі роботи, обговорення отриманих результатів і т.д.;

- ситуативно-пізнавальне спілкування, пізнавальна співпраця з вихователем з приводу пізнавальних проблем, що хвилюють дитину, сприяють поглибленню пізнавальних інтересів і активності;

- ситуативно-особистісне спілкування, етична співпраця, в яку вступає дитина, щоб обговорити з дорослим проблеми, пов'язані з емоційним і етичним світом людей, з їх вчинками, переживаннями;

- особистісно-ділове спілкування з однолітком. Поведінка дітей характеризується виділенням власної особистості, усвідомленням і високою оцінкою своїх умінь, порівнянням себе з однолітком, критикою останнього, високою чутливістю до його підпорядкування непокорі та великою образливістю [5].

В період дошкільного дитинства гра стає провідним видом діяльності, викликає якісні зміни в психіці дитини. Саме в грі найбільш яскраво виявляється знакова функція свідомості дитини, що формується. Її прояв у грі має свої особливості, ігрові заміники предметів можуть мати значно меншу схожість із самими предметами, ніж, наприклад, малюнок із зображуваною дійсністю. У грі дитині вперше розкриваються відносини, що складаються між людьми. Обов'язки по відношенню до оточуючих – це те, що прагне виконати дитина, яка взяла на себе певну роль. Інші діти очікують і вимагають, щоб вона правильно виконала цю роль. Роль в сюжетній грі якраз і полягає в тому, щоб виконувати обов'язки, які накладаються роллю, і здійснювати права по відношенню до решти учасників гри [27].

В рольовій грі діти відображають оточуючу їх різноманітність дійсності. Вони відтворюють сцени із сімейного побуту, із трудової діяльності та взаємовідносин дорослих, епохальні події і т.п. Відображена в дитячих іграх

дійсність постає сюжетом рольової гри. Чим ширшою є сфера діяльності, з якою стикаються діти, тим ширшими і різноманітнішими є сюжети ігор [5].

Ігрова діяльність впливає на формування довільності психічних процесів. Так, у грі в дітей починають розвиватись довільна увага та довільна пам'ять. В умовах гри діти краще зосереджуються і запам'ятовують більше, ніж в умовах лабораторних дослідів. Самі умови гри вимагають від дитини зосередження на предметах, включених в ігрову ситуацію. Якщо дитина неуважна до того, що від неї вимагає ігрова ситуація, якщо не запам'ятовує умов гри, то вона просто не приймається ровесниками. У процесі гри, образотворчої діяльності, праці дитина засвоює знання про себе, навчається.

Але, як зазначав Д.Ельконін, навчальна діяльність не тотожна засвоєнню, бо тільки в умовах навчальної діяльності можливе засвоєння системи теоретичних понять як форми суспільного досвіду [43].

Слід пам'ятати, що дошкільник – завтрашній школяр, основна діяльність якого – учіння, тому треба підготувати дитину до цієї діяльності, забезпечити розвиток передумов навчальної діяльності дошкільняти, а саме:

- усвідомлене вичленування дитиною способу дій;

- оволодіння дошкільником загальними способами дій, тобто такими, що дозволяють розв'язувати ряд практичних чи пізнавальних задач, виділяти нові зв'язки і відношення;

- самостійне знаходження способів вирішення практичних і пізнавальних задач;

- навчання дітей контролю за способом виконання дій та їх оцінка.

Останні психолого-педагогічні дослідження дають підстави рекомендувати розпочинати підготовку до навчальної діяльності з формування умінь контролювати та оцінювати свої дії [43].

На п'ятому році життя проявляється готовність до засвоєння знань. Перед дитиною вже можна ставити пізнавальні задачі, що пов'язані з умовами життя та ігровою діяльністю дошкільника. Уміння в цьому віці фактично обслуговує потреби дитини. Діти 6-7 років виявляють здібності до

розумових та вольових зусиль. Їх уже не приваблюють прості ігри та іграшки. Зростає допитливість, зацікавленість, вимогливість до себе та інших. Дошкільник набуває власного досвіду і засвоює доступний йому досвід інших, спілкуючись із дорослими, граючи в рольові ігри, виконуючи трудові доручення тощо, тобто він постійно вчиться.

Крім того, в цьому віці розпочинається освоєння форм навчальної діяльності. Навчальна діяльність — це спілкування з дорослими, які не тільки активізують, спрямовують, стимулюють дії, а й керують процесом їх формування. Діти засвоюють знання, вміння й навички, оскільки вивчають необхідні для цього дії та операції, оволодівають способами їх виконання.

Серед таких дій назвемо передусім цілеспрямоване сприймання об'єктів, виділення їх характерних ознак, групування предметів, складання оповідань, перелік предметів, малювання, читання, слухання музики тощо. Роль навчання в розумовому розвитку дитини зростає, якщо має місце набуття не окремих знань, а певної їх системи, формування потрібних дій для їх засвоєння дій, (О.В. Запорожець) [18].

Сенсорний розвиток дошкільника включає дві взаємопов'язані сторони — засвоєння уявлень про різноманітні властивості розвитку предметів та явищ і оволодіння новими діями, які дають змогу повніше та більш диференційовано сприймати світ. Уже в дошкільному віці починає реально формуватись особистість дитини, причому цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детерміновано соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими.

Джерелом емоційних переживань дитини є її діяльність, спілкування з оточуючим світом. Освоєння в дошкільному дитинстві нових, змістовніших видів діяльності сприяє розвитку глибших та стійкіших емоцій, пов'язаних не лише з близькими, а й з віддаленими цілями, не тільки з тими об'єктами, що дитина сприймає, й й тими, які уявляє [40].

Діяльність породжує передусім позитивні емоції, причому своєю метою, сенсом, якого вона набуває для дитини, та самим процесом її виконання. Зростає потреба дошкільника в товаристві ровесників, внаслідок чого інтенсивно розвиваються соціальні емоції (симпатії, антипатії, уподобання тощо). Виникають інтелектуальні емоції. У процесі спілкування дитини з дорослими формуються її моральні почуття, урізноманітнюються прояви почуття власної гідності: розвивається як самолюбство, так і почуття сорому, ніяковості.

Важливе значення у формуванні моральних почуттів мають дитячі уявлення про позитивні еталони, що дозволяють передбачати емоційні наслідки власної поведінки, завчасно переживати задоволення від її схвалення як „хорошої” або ж невдоволення від її оцінки як „поганої”. Таке емоційне передбачення грає вирішальну роль у формуванні моральної поведінки дошкільника. [29].

Дошкільник починає відособлюватися від дорослого, диференціюючи себе як самостійну людську істоту. При цьому поведінка дитини зорієнтована на дорослого (його вчинки та стосунки з людьми) як зразок для наслідування. Вирішальну роль у засвоєнні зразків поведінки відіграє оцінка, яку авторитетні для дитини люди дають іншим дорослим, дітям, героям казок та розповідей тощо. Орієнтація поведінки дошкільника на дорослого зумовлює розвиток її довільності, оскільки тепер постійно зіштовхуються як мінімум два бажання: зробити щось безпосередньо («як хочеться») чи діяти відповідно до вимог дорослого («за зразком»). З'являється новий тип поведінки, яку можна назвати особистісною [34; 42].

Поступово розвивається певна ієрархія мотивів. Діяльність дитини тепер зумовлюється не окремими спонуканнями, а ієрархічною системою мотивів. Що старші стають діти, то рідше у їх поведінці проявляються афективні дії, їм легше впоратися з виконанням необхідних для досягнення мети дій всупереч обставинам. На розвиток вольових якостей позитивно впливає гра. Відособлюючись від дорослого, дошкільник вступає в активніші взаємини з

однолітками, які реалізуються передусім у грі, де необхідно підкорятися певним правилам, обов'язковим для всіх, виконувати заздалегідь визначені дії [18].

Ігрова діяльність надає сенсу вольовому зусиллю, робить його ефективнішим. На розвиток волі у цьому віці позитивно впливає продуктивна та трудова діяльність дитини. Жоден з дитячих періодів не вимагає такого різноманіття форм міжособистісної співпраці, як дошкільний, оскільки він пов'язаний з необхідністю розвитку різних сторін особистості дитини. Це – співпраця з однолітками, з дорослими, гра, спілкування і спільна праця.

Під час переходу від раннього до дошкільного віку, тобто в період часу від 3 до 7 років, під впливом продуктивної, конструкторської і художньої діяльності в дитини складаються складні види перцептивної аналітикосинтетичної діяльності, зокрема здатність думкою розчленовувати видимий предмет на частини і потім поєднувати їх у єдине ціле, перш ніж подібного роду операції будуть виконані в практичному плані. Нового змісту набувають і перцептивні образи, що відносяться до форм предметів. До кінця дошкільного віку у дитини починає розвиватися понятійне, або логічне мислення. Дитина починає міркувати словесно, не спираючись при міркуванні на дії з предметами або їх зображення [19].

Впродовж дошкільного віку дитина вчиться сприймати цілісну зовнішність предмета в сукупності всіх його частин і властивостей (форма, розмір і т.д.), визначати просторові взаємини частин щодо один одного, виділяти дрібніші частини предмету і встановлювати їх просторове розташування по відношенню до основних частин, орієнтуватися в часі і просторі. Починають складатися зачатки художнього сприйняття, активно розвивається соціальна перцепція. Особливе значення має формування узагальнених способів обстеження предметів, тобто перцептивних дій [6].

Особливості розвитку пам'яті в дошкільному віці характеризується переважанням мимовільної образної пам'яті. До кінця дошкільного віку

пам'ять, все більше об'єднуючись з мовою і мисленням, набуває інтелектуального характеру, у свою чергу, словесно - смислова пам'ять забезпечує опосередковане пізнання і розширює сферу пізнавальної діяльності дитини, завдяки чому формуються передумови для перетворення процесу запам'ятовування в особливу розумову діяльність у міру оволодіння логічними прийомами запам'ятовування [6].

Впродовж дошкільного віку активно розвивається творча уява шляхом комбінування і перетворення наявних уявлень доступними йому способами. Образи уяви відрізняються яскравістю, наочністю, емоційною насиченістю, рухливістю, мінливістю [13].

До кінця дошкільного віку, у міру освоєння прийомів і засобів створення образів, уява набуває довільного характеру, припускаючи створення задуму, його планування і реалізацію, стаючи особливою діяльністю - фантазуванням; переходить у внутрішній план [18].

У дошкільному віці зміни стосуються всіх видів і властивостей уваги. Збільшується його об'єм: дошкільник вже може діяти з 2 - 3 предметами. Зростає можливість розподілу уваги у зв'язку з автоматизацією багатьох дій дитини. Увага стає стійкішою. Це дає дитині можливість виконувати під керівництвом вихователя певну роботу, нехай навіть не цікаву, малюк не відволікається, якщо розуміє, що справу потрібно довести до кінця.

Підтримка стійкості уваги, фіксація його на об'єкті визначається розвитком допитливості, пізнавальних процесів. Стійкість уваги залежить від характеру діючого подразника: у віці 4 - 7 років тривалі відвернення викликає шум гри, а найбільш тривалі - дзвінок. Отже, основні особливості розвитку уваги у дітей в дошкільному віці: значно зростає її концентрація, об'єм і стійкість; складаються елементи довільності в управлінні увагою на основі розвитку мови, пізнавальних інтересів; увага стає опосередкованою; з'являються елементи післядовільної уваги. Розвиток уваги дошкільника пов'язаний з тим, що змінюється організація його життя, він освоює новий вид діяльності (ігрову, трудову, продуктивні).

Як ні в якому іншому віці, дитина освоює широке коло діяльності - ігрову, трудову, продуктивні, побутову, спілкування. Формується як їх технічна сторона, так і мотиваційно - цільова. Головним підсумком всіх видів діяльності, з одного боку виступає оволодіння моделюванням як центральною розумовою здатністю, з іншого боку, формування довільної поведінки, елементарного управління своїми пізнавальними процесами [19].

У дошкільному віці дитина освоює соціальні форми виразу відчуттів; змінюється роль емоцій в діяльності дитини, формується емоційне передбачення; відчуття стають більш усвідомленими, глибокими, узагальненими, розумними, довільними; формуються вищі відчуття - етичні, інтелектуальні, естетичні [19].

Відчуття нерідко до кінця дошкільного віку стають мотивом поведінки. Видозмінюються форми виразу відчуттів. До 3 років у дитини під впливом колективних ігор і занять в дитячому садку починають формуватися суспільні відчуття. На розвиток інтелектуальних відчуттів вказує велика кількість питань, що ставляться, «Що?», «Чому?». Продовжують розвиватися естетичні відчуття [11].

У 3,5 - 4 роки відчуття до близьких і знайомих дорослих дитина переносить на персонажі казок, проявляє до них активне співчуття. У разі невдачі діти звертаються до дорослих, схвалення яких служить мотивацією інтересів дітей. У 4 - 5 років одержує подальший розвиток відчуття прихильності до однолітків. Новим є відчуття гумору, розуміння комічного. У ці роки формується і виявляються можливості дітей стримувати свої емоції, а потім довільно за допомогою міміки і пантоміміки виражати зовнішні ознаки емоцій. Проте в цілому, емоції дітей залишаються імпульсними, що у фізіологічному плані визначається переважанням збудження над гальмуванням [7].

Звернемося до розгляду деяких загальних емоційних особливостей дошкільників. Дитина відрізняється емоційною відвертістю. Вона виражається у високій сприйнятливості, динамічності, схильності до

емоційних дій. Під «відвертістю» ми розуміємо: готовність до ухвалення емоційних вражень; емоційне віддзеркалення ситуацій, легкість реагування на емоційні дії тих, що оточують (дорослих і однолітків).

Л.Н. Войтоловській використовував поняття «емоційна проникність», на наш погляд, що більш точно виражає дитячу особливість [37].

Дошкільник відрізняється емоційністю, яка пов'язана, як вважає Я.З. Неверовіч, з особливостями елементарних реакцій людського організму (на звук, світло і т.д.). Емоційна чутливість дитини може бути обумовлена як біологічними і фізіологічними особливостями організму, так і на цій основі особливої сприйнятливості дитини до зовнішніх соціальних дій: змін ситуації, зміни режиму, похвали, осуду із сторони дорослого і ін. Як окрему особливість можна виділити високий ступінь психічного зараження [4].

Дослідниця Аникеева Н.П. підкреслює, що психічне зараження закладене глибоко в психіці людини і за своїм походженню є дуже стародавнім [18].

А. Лутошкін підкреслює, що емоційні стани колективу можуть виступати в якості детермінант поведінки особи, її майбутніх і справжніх дій. Психічне зараження здійснюється через сприйняття психічних станів, настроїв, переживань, що володіють, як правило, яскравим емоційним забарвленням [13].

В. Вігуру і П. Жукельє [27] писали про зараження як однієї з форм наслідування, але наслідування мимовільного. Саме автоматичність і висока подразливість спостерігається у дітей дошкільного віку. Багато авторів відзначають, що вік від народження до 7 років - це вік наслідування. Наслідування складних психічних особливостей здійснюється відразу, цілком. Наступна особливість дошкільників - відображення «картин» різних сцен з сильним емоційним фоном, «накопичення емоційного досвіду», що робить величезний вплив на формування типу поведінки, установок, стилю життя [23].

У дошкільному віці настає новий етап освоєння мови. Мотивом активного оволодіння рідною мовою виступають потреби дошкільника дізнатися, про себе, розповісти і впливати на себе, та іншу людину. види діяльності, у тому числі і пізнавальну. Зміни, завдання, що стоять перед дошкільниками, поява нових видів діяльності, розширення кола життєвих зв'язків і відносин, в які включена дитина, приводять до інтенсивного розвитку, по -перше, всіх сторін мови (словника, звукового складу слова, граматичної будови), по-друге, її форм (контекстної і пояснювальної), функцій (узагальнювальної, комунікативної, плануючої, регулюючої і знакової) [11].

Таким чином, впродовж дошкільного віку змінюється співвідношення вікових і типологічних особливостей. Має місце зародження і становлення довірливості психічних процесів (пам'яті, уваги). В дошкільному віці починає реально формуватись особистість дитини, причому цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детермінована соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими.

1.3. Особливості адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу

Враховуючи специфіку досліджуваного питання, адаптація дітей дошкільного віку до нових закладів дошкільної освіти (ЗДО) в умовах воєнного стану недостатньо висвітлена. У працях вітчизняних науковців О. Березко, Т. Жеробкіна, І. Когут та Ю. Назаренко досліджували зміст освіти під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України [4].

Корисну для нашого дослідження інформацію містять роботи О. Байдарова, О. Гук, М. Дем'яненко, О. Карман, О. Коваленко, Ю. Удовенко, І. Нестайко та Ю. Хачатурян, про адаптацію дітей дошкільного віку із сімей

внутрішньо переміщених осіб до нового закладу дошкільної освіти [3; 13; 28].

Гненна Л.Ф. та Ланчук Г.І. в межах своєї дослідницької роботи зазначають, що адаптація є невід'ємним елементом у процесі формування особистості дитини. Для того, щоб дитина ефективно адаптувалася до нового ЗДО, мають бути створені необхідні умови: захист прав, формування та визначення навчально-творчого потенціалу дітей, реалізація індивідуального підходу, створення доброзичливої атмосфери. Вихователі повинні мінімізувати шкідливий вплив суспільства на дітей шляхом створення безпечного та комфортного освітнього середовища [10].

У розрізі означеної проблеми, точка зору Г. Левківської на ефективність адаптації, яка, на її думку, залежить від сприяння соціального середовища реалізації потреб, бажань особистості та розкриттю її особистості є надзвичайно влучною [39].

Відповідно до рекомендацій МОН для працівників ЗДО на період воєнного стану в Україні, в умовах воєнного стану дошкільнята належать до найбільш незахищених верств суспільства. Стрес і небезпека негативно впливають на адаптацію дітей у нових ЗДО. Така ситуація ускладнює гармонійну адаптацію дітей. Діти, які є вимушеними переселенцями, стикаються з особливими труднощами в адаптації до нового соціального середовища, оскільки, крім стресів, викликаних війною, вони також відчувають труднощі через появу нових соціальних ситуацій [47].

Спираючись на позицію Фроленкова Н. О. та Купіна І. О., навчання, адаптоване до умов воєнного стану, в ЗДО має здійснюватися за умови суворого дотримання вихователями вимог офіційних нормативних документів (таких як «Базовий компонент дошкільної освіти»). Ці вимоги набули ще більшої актуальності в умовах воєнного стану. Ефективне адаптивне навчання залежить від формування освітнього процесу на засадах гуманізму, патріотизму, любові до природи. Важливою частиною адаптації є

забезпечення реалізації ідеї взаємної відповідальності в освіті, сім'ї, державі, соціальних інститутах [48, с. 65].

Відповідно до науково-методичних праць Завальнюк Т.В. та Поліщук Т.С. дуже важливо на заняттях використовувати ігровий метод. Ігри – це складне явище. Водночас гра визначається, як провідний вид діяльності дитини в ЗДО. В ігровій взаємодії всебічно розвивається особистість дитини, формуються нові психологічні компоненти, поетапно розвивається особистість. Тому психологія та соціально-педагогічна наука визначають гру як основний вид діяльності дітей зазначеного віку, який надає педагогам важливі навчально-виховні можливості [19, с. 67].

Досліджуючи праці Чернова А.А., було зазначено, що заслуговують на увагу ігрові прийоми з пропрацьованими епізодами: під час гри діти ЗДО намагаються відтворити події, що відбуваються в дорослому житті. Мета епізодичних ігор – сприяти особистісному становленню дитини, сприяти її фізичному і духовному розвитку. Спосіб навчання та виховання через гру формує моральний образ дитини у майбутньому. Гра відповідає інтересам і потребам дітей у вираженні їх самостійності, ініціативи, творчості, імпровізації та самовираження. Під час гри діти активно пізнають світ, стосунки, норми та правила поведінки, розвивають свої здібності та зв'язки з іншими [32, с. 66-67].

Відповідно до рекомендацій МОН для працівників ЗДО на період воєнного стану в Україні, в умовах воєнного стану, варто визначити найважливіші завдання, які стоять перед ЗДО в період воєнного стану. Серед таких завдань, зокрема є: психолого-педагогічний супровід дітей та їх батьків; вирішення найскладніших моментів адаптаційного процесу; постійне спілкування представників ЗДО з органами влади, батьківськими колективами; забезпечення соціально-педагогічної та психологічної підтримки сімей із дітьми внутрішньо переміщеними особами [27].

В той же час, дослідник Березко О.В., наголошує на тому, що виконання цих завдань допоможе дитині ефективно адаптуватися до нового ЗДО. Тому

в умовах воєнного стану ЗДО мають не лише надати можливість дітям здобути необхідні знання, уміння та навички, а й забезпечити усвідомлення родиною себе частиною великого українського суспільства, надаючи батькам і дітям соціально-педагогічну та психологічну підтримки [4, с. 139].

Луценко І.О. визначає основними завданнями ЗДО, зокрема такими, що залишаються актуальними під час ведення бойових дій: налагодження ефективної комунікації між учасниками освітнього процесу; відновлення навчального процесу; взяття на тимчасове проживання дітей із сімей ВПО віком до 6 років; організація навчального процесу для всіх дітей; реалізація своєчасного запиту завідувачем ЗДО звіту про наявність проблем та можливих шляхів їх вирішення; створення безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу в ЗДО; підвищення професійного рівня освітніх працівників щодо організації освітнього процесу за дистанційною та змішаною формами, а також супроводу і підтримки дітей віком до 6 років та їх батьків; здійснення інформаційно-психологічної підтримки учасників освітнього процесу [33, с. 206-208].

Спираючись на праці Назаренко Ю. та Поліщук О, значну роль при воєнному стані відіграють способи комунікації між ЗДО і його різними суб'єктами: вихователями, дітьми, батьками. Ефективне спілкування сприяє оптимальному зворотному зв'язку, обміну інформацією, що покращує процес адаптації до нового соціального середовища [37].

Під час такої взаємодії з метою ефективної адаптації дітей з категорії ВПО до навчання у новому ЗДО, заклад має надавати цим сім'ям інформаційну та консультативну допомогу. Це має бути відображено в наступних пунктах: допомога сім'ям у донесенні їх проблем до представників громади; створення безпечного та комфортного освітнього середовища; врахування під час організації навчально-виховного процесу поточної ситуації в державі; проведення заходів онлайн; використання різноманітних методів спілкування з урахуванням можливостей родини [37].

Варто відзначити, що ситуація в тому чи іншому населеному пункті впливає на комунікативні здібності вихованця. У зв'язку з цим спілкування з дошкільнятами має відбуватися за місцем проживання сім'ї: за кордоном, за межами регіону; дитина може жити як з батьками, так і з родичами та друзями, під наглядом волонтерів тощо [11, с. 32-33].

Комунікація може мати кілька цілей, зокрема: інформування сімей, які були евакуйовані з небезпечних зон і можуть брати участь у навчальному процесі, надання інформації про те, як отримати доступ до безкоштовних освітніх платформ, залучення дітей до освітнього процесу через інформування, сприяння тимчасовому залученню дітей до навчального процесу в іноземних державах під час бойових дій, організація індивідуальних консультацій зі спеціалістами (психотерапевтами, практичними психологами, юристами, медичними працівниками тощо) з метою допомоги дітям та їхнім батькам під час кризової ситуації (під час евакуації, в укриттях, під час перебування в бомбосховищах, у медичних закладах, під час перетину кордонів) [23, с. 38].

Назаренко Ю., Когут І. та Жерьобкіна Т. зазначають, що з метою забезпечення ефективності спілкування з батьками, вихователями та всіма, хто бере участь у навчально-виховному процесі, рекомендується обирати оптимальні канали спілкування для реалізації кожного конкретного завдання [36].

Саме тому в умовах воєнного стану, враховуючи необхідність адаптації до нового ЗДО дітей з внутрішньо переміщених родин, діти повинні мати доступ до дошкільньої освіти. Критеріями її забезпечення мають бути: формування гармонійного простору, що враховує можливості та потреби дитини, має належні умови для вивчення матеріалу онлайн, а у випадку, якщо дитина не може засвоїти матеріал за допомогою доступних засобів, у ЗДО необхідно створити середовища з урахуванням індивідуальних особливостей дитини; використання методичних рекомендацій МОН при

створенні гармонійного простору; забезпечення спектру необхідних речей для дитини [33]:

- корекційно-освітні, психологічні, соціально-педагогічні;
- між вихователем та його вихованцем існує партнерство, що проявляється у використанні спільних засобів навчання, створенні спільних календарів та тематичних планів, спостереженні за дітьми під час навчання дистанційно, спостереженні за поведінкою протягом періоду навчання, при формулюванні індивідуальних планів розвитку дитини та при підготовці висновків та результатів для розгляду професійними комісіями [47].

Коли дитина має низький ступінь адаптації до нових освітніх вимог, використовується термін «дезаптація», це зумовлено неготовністю до змін, проявляється у спалахах гніву, депресії, низькому рівні навчання, дратівливості, замкнутості, постійній втомі, тривозі, проблемах з адекватною самооцінкою тощо [2, с. 129].

Навчання та підтримка в умовах воєнного стану мають додаткову специфіку щодо психологічної допомоги. Психологи, соціальні педагоги, вихователі мають брати участь у організації ранкових зустрічах, які мають мотиваційний та психологічний компонент для дітей (незалежно від форми навчання онлайн чи в реальному часі) [46].

Відповідно до частини дев'ятої статті Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень забезпечують надання медичної допомоги у закладах комунальної власності з урахуванням інформації про ВПО, які тимчасово оселилися у відповідній громаді. Вони також повинні влаштувати дітей у ЗДО комунальної форми власності [44].

Процес адаптації до нового ЗДО в суворих умовах війни має відбуватися за принципами, які вже склалися в оцінюванні психологічного благополуччя та соціальної адаптації дитини. До них належать: відкритість, дитиноцентризм, справедливість, толерантність, рівність, об'єктивність тощо [46].

Дітям вікової групи від 3 до 5,5 років, що мають категорію ВПО необхідно приділяти особливу увагу з боку педагогів-вихователів. Як було сказано раніше, гра є основною формою дитячої діяльності, її можна використати з урахуванням обставин сьогодення: в сюжетних іграх можуть відображатися переміщення, перебування в укриттях тощо, що, на думку більшості дослідників, є адекватною реакцією на поточні виклики [40, с. 20].

Допомогти дитині влитися в новий колектив, брати участь у навчальному процесі, зняти стрес чи ізолювати її від ярма «жертви» – все це входить у роботу вихователів. Вони повинні заохочувати та мотивувати до навчання. Успіх цього починання залежить від того, як дитина познайомиться з новим колективом [26, 31].

Зважаючи на наведену вище думку, Дем'яненко М. визначає, що від того як дитина буде відвідувати ЗДО і повертатися додому, як їй готуватимуть їжу, у кого вона буде проживати, чи буде вона відвідувати музичну школу, спортивну секцію або ж інший гурток за інтересами, чи вона вже бере участь у цих заходах вдома, буде залежати успішність адаптації цієї дитини із сім'ї ВПО. У зв'язку з цим особливого значення набуває взаємодія батьків із педагогом-вихователем та спілкування сімей ВПО з психологом [14, с. 34].

Для розвитку дитини важливо не тільки познайомити її з позитивом, а й підготувати до труднощів, які можуть виникнути, разом з нею спробувати їх подолати. Підтримка батьків забезпечить дитині відчуття захищеності, впевненість у позитивному результаті, сприятиме її швидшій інтеграції, а отже й адаптації в новому колективі [17].

Сучасні дослідники, зокрема Фроленкова Н. О. та Купіна І. О. виділяють чотири критерії, за якими визначають ступінь адаптованості дитини із категорії ВПО внаслідок війни: поведінковий, що є відображенням відповідності дитини нормам поведінки; презентаційний, який полягає в ознайомленні дитини із сім'ї ВПО зі специфікою ЗДО, розкладом, вимогами, необхідністю представлення ЗДО у формі екскурсії, залученні інших до зазначеного процесу, ознайомлення дитини з традиціями та святами ЗДО;

соціально-психологічний, що виявляється у визначенні ролі дитини в моделі стосунків і впливає на її подальшу адаптацію у колективі; емоційний, який є загальним відображенням емоційного стану дитини під час перебування у ЗДО; навчальний, який полягає в успішності дитини в навчальній діяльності [38].

Низький рівень володіння розмовною мовою в Україні ускладнює навчання для переселенців із переважно російськомовним сприйняттям світу. Для покращення адаптації дошкільників необхідно організувати додаткові мовні заняття, при необхідності залучити логопеда, який допоможе з вимовою. Вкрай важливо створювати успішні ситуації для початківців, щоб запобігти втраті дітьми впевненості та мотивації до навчання [34, с. 13].

Важливим компонентом ефективної адаптації дитини з родини ВПО є активна участь представників сім'ї у освітньому процесі. У ЗДО необхідно проводити заходи (в тому числі онлайн) для знайомства з культурою, традиціями, історією регіону та регіоном у цілому, підкреслюючи різноманіття країни, залишаючись при цьому єдиною нацією [50, с. 54].

Секрет успішної адаптації полягає в оптимальній організації діяльності в ЗДО, це важлива складова процесу і основний орієнтир для формування соціальних стосунків, моралі, успішної адаптації, а також усунення соціально-психологічної напруги, стресу і травматичних ситуацій [27].

Важливо зазначити, що вітчизняні дослідники Т. Титаренко та Б. Лазоренко пропонують долати життєві труднощі через спілкування, участь та залучення до дій [25, с. 173]. Зазначимо, що саме цьому сприяє середовище ЗДО. Цю концепцію підтримує психотерапевт О. Гуковський, який виступає за встановлення стосунків, заснованих на довірі та підтримці [12, с. 157-163].

Проте першочерговим обов'язком ЗДО для дітей із сімей ВПО є надання психолого-педагогічної допомоги, що здійснюється спеціалізованим персоналом у складній системі взаємодій, пов'язаних з їх оздоровленням [8, с. 99].

Метою психолого-педагогічної допомоги є створення найбільш оптимальних умов для розвитку та становлення дітей у ЗДО, забезпечення їх успішної адаптації, регуляції наявного стану, відновлення та охорони психічного здоров'я.

Визначимо основні цілі зазначеної допомоги: створення позитивного соціально-психологічного клімату в ЗДО; наявність професійної допомоги спеціалізованого персоналу (наприклад, педагогів, практичних психологів, логопедів, соціальних педагогів, психотерапевтів); використання мультидисциплінарного підходу у навчально-виховній та корекційній, а також соціально-педагогічній діяльності; розвиток емоційного спілкування та налагодження стосунків з однолітками, сприяння захисту індивідуальних прав та організація дозвілля [15, с. 1053-1057].

Зокрема, психологічний супровід включає: психодіагностику (дослідження психологічної та емоційної сфери, а також життєдіяльності дошкільників); психологічна освіта для батьків і педагогів; консультації, які надають наставники з питань розвитку найменших членів суспільства [21].

Щоб вести та брати участь у рівноправному діалозі, рекомендуємо дотримуватись таких принципів: індивідуальний підхід до кожної людини, доступність та відкритість, добровільність участі дітей у виборі занять, гуманність, законність, комплексність усіх видів послуг, захист конфіденційної інформації, супровід учасників навчально-виховного процесу. Важливою складовою надання психолого-педагогічної допомоги дітям із сімей ВПО є роль вихователя. Вона має вирішальне значення для навчально-виховного процесу, оскільки передбачає створення соціально-педагогічної системи, яка є доброзичливою, вважають Р. Бернс та О. Бодальов [25, с. 123-125].

К. Александрова, В. Бедерханова, Ф. Кевля доповнюють її різними видами діяльності, що залежать від інтересів, схильностей і життєвих цілей дітей [39].

Важливою є також професія практичного психолога, це індивідуальна, групова та розвиваюча робота з дошкільниками. Найбільш значущим аспектом є його бесіда з батьками про нові умови життя, індивідуальні особливості дитини, а також його співпраця з усіма учасниками навчально-виховного процесу з метою вдосконалення психологічної освіти (наприклад, міні-лекції, інформаційні брошури, вечірні бесіди, засідання «круглого столу», анкетування вихователів та батьків) [48].

Розглядаючи зарубіжні методики роботи з дітьми, травмованими війною, знаходимо корисний досвід їх імплементації. Серед авторів грузинської традиції – Н. Саржвеладзе, З. Бебараджвілі та ін. розглянуто допомогу вказаній категорії дітей не лише у відновленні їх соціального та повсякденного функціонування, а й духовності. Дослідники відстоюють комплексний підхід, який передбачає координацію як внутрішніх процесів, так і зовнішнього середовища – сім'ї та педагогів [21, с. 195].

Запропонована методика охоплює роботу над поведінкою, емоціями, когнітивними здібностями, системою цінностей, особистісною ідентичністю та забезпечує такі основні функції: групова робота (тренінг для розвитку комунікативних навичок, корекції поведінкових, емоційних та когнітивних проблем та розвитку творчих здібностей дітей); масова робота, що передбачає участь дітей і батьків у спільній діяльності з місцевим населенням. Крім того, життєво важливою є інформаційна робота батьків, яка розширює їхні знання про дитячу психологію; індивідуальні консультації з дітьми, що є основою психотерапевтичної допомоги. Автори також наголошують на важливості роботи з педагогами-вихователями щодо підвищення їх обізнаності щодо психологічних особливостей дітей з родин ВПО, а також набуття умінь і навичок, які допоможуть регулювати стосунки між дітьми [32, с. 195-196].

Методика розвитку стійкості дітей, автором якої є голландський дослідник М. Еувема, основою концепції якої є сталість, – допомагає подолати ряд перешкод. Стійкість дитини доповнюється компетентністю

батьків у подоланні перешкод, підтримкою (фізичною, моральною, психологічною), взаємодією з однолітками на засадах рівності, дотриманням розпорядку дня [28, с. 197-198].

Ненасильницький метод спілкування (НМС) американського психолога М. Розенберга впливає з концепції визнання та поваги кожної особистості та створення «позитивного клімату» в групі, що сприяє розвитку конструктивної взаємодії [28, с. 200].

НМС є ефективним методом спілкування в психотерапевтичній моделі реабілітації дітей (музикотерапія), оскільки сприяє неупередженій та нейтральній комунікації, що створює ідеальне середовище для вираження потреб кожної травмованої дитини [34, с. 25].

Таким чином, адаптація дітей сімей внутрішньо переміщених осіб до умов перебування у дошкільному закладі має свої особливості, які потрібно враховувати у виховному процесі, оскільки це впливає на подальший психічний та особистісний розвиток дітей дошкільного віку.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз наукових праць з досліджуваної проблеми вказує, що адаптація – це процес пристосування до нових умов навколишнього середовища, спілкування, відносин, життєдіяльності. В широкому розумінні поняття адаптація означає відповідність між живою системою та зовнішніми умовами, тобто стан рівноваги між дією на організм та середовище. Адаптація покликана компенсувати недостатність звичної поведінки в нових умовах. Процес адаптації проявляється не тільки в пристосуванні організму до нових умов життя і діяльності, але й способах поведінки, готовності діяти, що дозволяє справлятися із труднощами, опанувати нову діяльність.

Нові умови й необхідність поводитись по-новому зумовлюють психологічні проблеми як у дитини, так і у її близьких. Та найголовніше те, що дитина розлучається з батьками на тривалий час. Вона може сприйняти таку вимушену розлуку як позбавлення батьківської любові, уваги та захисту.

Коли дитина починає відвідувати заклад дошкільної освіти, в її житті кардинально змінюється: звичайний режим дня; характер харчування; виховні прийоми; стиль спілкування з дорослими; з'являється чимало незнайомих людей; виникає необхідність постійно контактувати з однолітками й миритися з відсутністю батьків.

Встановлено, що в дошкільному віці адаптація дітей до закладу дошкільної освіти може проходити довго і важко, часто супроводжується хворобами. У цей період відбувається інтенсивний фізичний розвиток, дозрівання всіх психічних процесів. Перебуваючи на етапі становлення, діти найбільшою мірою схильні до коливань і навіть зривів. Зміна умов середовища і необхідність вироблення нових форм поведінки вимагають від дитини зусиль, викликають появу стадії напруженої адаптації.

При нормальній адаптації у дитини швидко відновлюються поведінкові реакції, не спостерігається затримки нервово-психічного розвитку, вона не хворіє або хворіє лише один раз, не більше тижня, без ускладнень; збільшення довжини та маси тіла відповідає віковим показникам.

Виділяють такі види адаптації: *легка адаптація* – у дитини гарне самопочуття, емоційний стан, апетит, сон. Активно взаємодіє із оточуючими людьми як з власного бажання, так і у відповідь на звернення до неї. Спостерігається гарна стійкість до захворювань, дитина протягом місяця не хворіє. Навички самообслуговування на достатньому рівні, в разі потреби може звернутися за допомогою; *адаптація середньої важкості* – емоційний стан неврівноважений, погіршується апетит, тому дитина втрачає у вазі, може захворіти. Йде на контакт із дорослими, але це спілкування відбувається із ініціативи останнього. Із однолітками спілкується з власного бажання, активно включається в ігрову діяльність або розгортає її самостійно. Дітям із таким рівнем адаптації притаманне експериментування (перевірка реакції педагога на певні дії); *важка адаптація* – емоційний стан негативно-неврівноважений (готовність в будь-який момент заплакати).

Постійно виникає потреба в спілкуванні з близькими, отриманні від них ласки, уваги та підтримки.

Дошкільний вік можна назвати періодом найбільш інтенсивного освоєння сенсів і цілей людської діяльності, періодом інтенсивної орієнтації в них. Головним новоутворенням стає нова внутрішня позиція, новий рівень усвідомлення свого місця в системі суспільних відносин, своїх здібностей і можливостей.

Дошкільний вік характеризується виникненням нової соціальної ситуації розвитку. У дитини вже з'являється коло елементарних обов'язків. Змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм: спільні дії поступово змінюються самостійним виконанням дитиною вказівок дорослого. Окрім того, в цьому віці дитина вже вступає у певні стосунки з однолітками, що також визначає ситуацію її розвитку. Внутрішня позиція дошкільника стосовно інших людей характеризується передусім усвідомленням власного "Я" та своїх вчинків, величезним інтересом до світу дорослих, їхньої діяльності та взаємин.

Головна потреба дошкільника полягає в тому, щоб увійти до світу дорослих, бути як вони і діяти разом з ними. Але реально виконувати функції старших дитина не може. Тому складається суперечність між його потребою бути як дорослий і обмеженими реальними можливостями, яка розв'язується за допомогою гри.

Особливості соціальної ситуації розвитку дошкільнят виражаються в характерних для них видах діяльності, передусім у сюжетно-рольовій грі, яка створює сприятливі умови для доступного в цьому віці освоєння зовнішнього світу. Це особлива форма життя дитини в суспільстві, діяльність, у якій діти в ігрових умовах виконують ролі дорослих, відтворюючи їхнє життя, працю та стосунки.

Соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці перебудовується в наступне співвідношення: дитина - предмет - дорослий. Це період оволодіння

соціальним простором людських відносин через спілкування з близькими дорослими, а також через ігрові та реальні відносини з ровесниками.

Відчуваючи потребу в любові та схваленні, усвідомлюючи цю потребу та залежність від неї, дитина оволодіває позитивними формами спілкування. Вона просувається в розвитку прямого спілкування та спілкування через посередництво виразних рухів, дій, які відображають емоційне розташування та готовність будувати позитивні відносини.

Таким чином, впродовж дошкільного віку змінюється співвідношення вікових і типологічних особливостей. Має місце зародження і становлення довільності психічних процесів. В дошкільному віці починає реально формуватись особистість дитини, причому цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детермінована соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими.

Адаптація є невід'ємним елементом у процесі формування особистості дитини. Для того, щоб дитина ефективно адаптувалася до нового ЗДО, мають бути створені необхідні умови: захист прав, формування та визначення навчально-творчого потенціалу дітей, реалізація індивідуального підходу, створення доброзичливої атмосфери.

В умовах воєнного стану дошкільнята належать до найбільш незахищених верств суспільства. Стрес і небезпека негативно впливають на адаптацію дітей у нових ЗДО. Така ситуація ускладнює гармонійну адаптацію дітей. Діти, які є вимушеними переселенцями, стикаються з особливими труднощами в адаптації до нового соціального середовища, оскільки, крім стресів, викликаних війною, вони також відчувають труднощі через появу нових соціальних ситуацій.

Саме тому в умовах воєнного стану, враховуючи необхідність адаптації до нового ЗДО дітей з внутрішньо переміщених родин, діти повинні мати доступ до дошкільної освіти. Критеріями її забезпечення мають бути: формування гармонійного простору, що враховує можливості та потреби

дитини, має належні умови для вивчення матеріалу онлайн, а у випадку, якщо дитина не може засвоїти матеріал за допомогою доступних засобів, у ЗДО необхідно створити середовища з урахуванням індивідуальних особливостей дитини; використання методичних рекомендацій МОН при створенні гармонійного простору; забезпечення спектру необхідних речей для дитини: корекційно-освітні, психологічні, соціально-педагогічні; між вихователем та його вихованцем існує партнерство, що проявляється у використанні спільних засобів навчання, створенні спільних календарів та тематичних планів, спостереженні за дітьми під час навчання дистанційно, спостереженні за поведінкою протягом періоду навчання, при формулюванні індивідуальних планів розвитку дитини та при підготовці висновків та результатів для розгляду професійними комісіями.

Виділяють чотири критерії, за якими визначають ступінь адаптованості дитини із категорії ВПО внаслідок війни: поведінковий, що є відображенням відповідності дитини нормам поведінки; презентаційний, який полягає в ознайомленні дитини із сім'ї ВПО зі специфікою ЗДО, розкладом, вимогами, необхідністю представлення ЗДО у формі екскурсії, залученні інших до зазначеного процесу, ознайомлення дитини з традиціями та святами ЗДО; соціально-психологічний, що виявляється у визначенні ролі дитини в моделі стосунків і впливає на її подальшу адаптацію у колективі; емоційний, який є загальним відображенням емоційного стану дитини під час перебування у ЗДО; навчальний, який полягає в успішності дитини в навчальній діяльності.

Таким чином, адаптація дітей сімей внутрішньо переміщених осіб до умов перебування у дошкільному закладі має свої особливості, які потрібно враховувати у виховному процесі, оскільки це впливає на подальший психічний та особистісний розвиток дітей дошкільного віку.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВДО У МОВ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Даний розділ присвячений опису методичних засад та методик психодіагностики, які використані для дослідження психологічних особливостей адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу.

2.1. Методологічні засади емпіричного дослідження та обґрунтування вибору методик

Для дослідження психологічних особливостей адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу пропонуються методики типу опитувальники. Такий тип методик відповідає специфіці досліджуваного явища і дозволить розкрити різноманітні аспекти адаптації дітей до умов дошкільного закладу.

Аналізуючи загальні вимоги до проведення психологічного дослідження, які традиційно прийняті у психологічній науці, при плануванні і організації дослідження ми керувалися принципами системності, єдності свідомості і діяльності, детермінізму та вимогами валідності діагностичного інструментарію по відношенню до досліджуваної проблеми.

Методика проведення дослідження адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу передбачала три етапи:

1. Вибір методики (зумовлений теоретичними засадами і метою діагностики та ступенем достовірності й надійності методики);
2. Її проведення (обумовлюється вимогами до проведення діагностичної роботи);
3. Інтерпретація результатів (визначається системою теоретичних принципів відносно предмету дослідження).

Даний тип методик має і певний недолік – можливість фальсифікації відповіді досліджуваним. На основі цього можна сказати, що дані, отримані за допомогою особистісних опитувальників, мають імовірно-орієнтаційну значущість [60]. Методики такого типу спрямовані на вимірювання різних особливостей адаптації особистості, що і було одним із завдань даного емпіричного дослідження.

Опитувальники визначаються як тип методик, які складаються з набору пунктів, що не мають правильної відповіді, а характеризуються лише їх частотою і спрямованістю. При цьому особливість їх використання полягає у імовірнісній значимості отриманих результатів і залежить від їх валідності, надійності, достовірності та стандартизованості (В.Ф. Моргун, І.Г. Тітов [52]).

Для діагностики психологічних особливостей адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу пропонуються наступні методики: «Виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей» (Ю.В. Мікляєва), методика «Вивчення емоційного самопочуття дитини в дитячому садку» (О.В. Кучерова), методика «Лист адаптації» (Н.Д. Ватутіна), та Методика діагностики рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу (А.С. Роньжина).

2.2. Методика «Виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей» (Ю.В. Мікляєва)

Дана методика направлена на виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей дошкільного віку.

Проведення діагностики за цією методикою передбачає показники, за якими оцінюються відповідні вміння дитини взаємодіяти з ровесниками та дорослими (бланк методики поданий у Додатку А1).

Оцінююються вміння:

- привітатися;
- звернутися;
- привернути увагу;

- спонукати до дій;
- передати інформацію;
- подякувати;
- запитати;
- задати уточнююче питання;
- виразити непогодження;
- виразити заперечення.

Обробка й аналіз результатів полягає в наступному. Оцінка кожного із заданих параметрів оцінюється в 1 бал. Невиконання завдання – 0 балів. Максимальна кількість балів – 10.

Інтерпретація результатів опитування проводиться на основі загальної суми балів. Рівень сформованості комунікативних умінь та навичок визначається за шкалою, наведеною в наступній таблиці [59].

Шкала визначення рівнів сформованості комунікативних
умінь та навичок дітей

Сумарна кількість набраних балів за методикою	Цифрове позначення рівня	Значення
10-7	1	високий рівень
4-6	2	середній рівень
3 та менше балів	3	низький рівень

2.3. Методика «Вивчення емоційного самопочуття дитини в дитячому садку (О.В. Кучерова)»

За допомогою даної методики можна визначити емоційне самопочуття дитини в групі, її переважаючі емоційні стани під час гри, спілкування, виконання різних видів діяльності. Дана методика розроблена О.В. Кучеровою і дозволяє діагностувати вираженість як позитивного, так і негативного самопочуття дитини [37].

Мета зазначеної методики – отримати загальне уявлення про позитивне чи негативне емоційне самопочуття дітей в групі за результатами короткочасного спостереження, індивідуальних співбесід та індивідуальних експериментів з дітьми.

Методика використовується під час роботи з дітьми середньої, старшої та підготовчої груп дитячого садка (тобто розрахована на дітей старшого дошкільного віку) і проводиться поетапно з виконанням трьох завдань:

1. Складання проєктивного оповідання.
2. Визначення дитиною емоційного стану людини.
3. Робота з картками-малюнками.

Процедура дослідження. Для участі у завданні обирається 6 дітей з групи. Завдання проводяться індивідуально з кожною дитиною.

Психолог дає дитині наступну інструкцію: «Мені цікаво, як ти живеш у групі. Я хочу дізнатися про тебе та інших дітей більше. Щоб нам ближче познайомитися, давай разом, пограємо. Зараз я буду розповідати тобі історію про хлопчика (дівчинку), а ти будеш мені допомагати. Я почну розповідати, а ти продовжиш. Тільки говорити потрібно швидко, щоб ми змогли розповісти якомога більше історій».

Потім дитині пропонується серія проєктивних оповідань (Додаток А2). Ім'я дитини повинно співпадати з іменем персонажу оповідання. В цілому оповідання носять нейтральний характер. Дорослий за допомогою інтонації підтримує інтерес дитини до діяльності.

Обробка результатів полягає у тому, що після заповнення протоколу на кожну дитину (всього досліджуваних 6) по кожній запропонованій розповіді вивчається загальна кількість позитивних, негативних та нейтральних продовжень розповідей. Якщо за результатами опитування дітей більше 75% відповідей від загальної кількості мають негативний характер, то це розглядається як негативне емоційне самопочуття дитини в групі.

За результатами даної методики можна говорити про позитивне, нейтральне чи негативне емоційне самопочуття дитини під час перебування у дитячому садку.

2.4. Методика «Лист адаптації» (Н.Д. Ватутіна)

Зазначена методика дозволяє визначити рівень адаптації дитини дошкільного віку до дитячого закладу. Автор Н.Д. Ватутіна виділяє три види критеріїв адаптованості дитини: емоційний настрій дитини під час приходу в дитячий садок, відношення до розлучення з батьками, зміна показників фізичного розвитку. Відповідно цьому в методиці є три шкали [16].

Процедура дослідження полягає у тому, що за представленими критеріями потрібно оцінити даний рівень від 1 до 5 балів (Додаток А3):

1. Емоційний настрій дитини під час приходу в дитячий садок (негативний настрій / позитивний настрій -5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5).
2. Відношення до розлучення з батьками (збуджене / спокійне -5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5).
3. Зміна показників фізичного розвитку дитини: зменшення ваги, вегетативні реакції, рухова розторможеність – більше 3-х місяців, 2 місяці, менше місяця, тривалі, функціональні, незначні).

Обробка відповідей. Перед обробкою необхідно переконатися, що відповіді дані на всі питання. Для підрахунку балів по тій або іншій шкалі використовується ключ. Підрахунок балів здійснюється шляхом підсумовування всіх балів по даній шкалі [16].

Інтерпретація. По кожній із шкал методики набираються бали, які потім сумуються.

Загальна сума балів:

від 0 до 17 – тяжка адаптація;

від 13 до 34 – адаптація середньої тяжкості;

від 35 до 52 – легка адаптація.

Підсумовуючи бали за всіма трьома шкалами, отримують загальний рівень адаптації дитини до дошкільного закладу.

За даною методикою можна діагностувати наступні параметри: «емоційний настрій дитини під час приходу в дитячий садок», «відношення до розлучення з батьками», «зміна показників фізичного розвитку», які відображають відповідно виражені чи не виражені прояви адаптованості.

Бланк методики представлений у Додатку А3.

2.5. Методика діагностики рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу (А.С. Роньжина)

Методику «Діагностики рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу» запропонувала А.С. Роньжина [65]. Цю методику можна використовувати для визначення розвитку компонентів «адаптованості дитини до дошкільного закладу» (Додаток А4):

1. Загальний емоційний фон поведінки.
2. Пізнавальна та ігрова діяльність.
3. Взаємини з дорослими.
4. Взаємини з дітьми.
5. Реакція на зміну звичної ситуації.

Обробка результатів дослідження. Пропонується оцінити (від 1 до 3 балів) кожний із представлених психологічних критеріїв адаптованості і отриману суму розділити на 5 (в залежності від кількості критеріїв).

Методика може застосовуватись:

- В якості самостійної психологічної методики;

- У комплексі з іншими методиками такого ж спрямування.

Запропонована методика дає детальну картину рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу.

Інтерпретація результатів дослідження:

2,6 – 3 бали – високий рівень адаптованості. У дитини домінує радісний або стійкий спокійний стан. Вона активно контактує з дорослими, дітьми, навколишніми предметами, швидко адаптується до нових умов (незнайомий дорослий, нове приміщення, спілкування з групою ровесників).

1,6 – 2,5 балів – середній рівень адаптованості. Емоційний стан дитини нестабільний: новий подразник впливає на виникнення негативних емоційних реакцій. Але при емоційній підтримці дорослого дитина виявляє пізнавальну та поведінкову активність, легше адаптується до нової ситуації.

1 – 1,5 балів – низький рівень адаптованості. У дитини домінують агресивно-руйнівні реакції, спрямовані на вихід із ситуації (руховий протест, агресивні дії), активний стан (плач, протестувальний крик), або відсутня активність, ініціативність при більш чи менш виражених негативних реакціях (тихий плач, хникання, відмова від активних рухів, відсутність спроб до спротиву, пасивне підкорення, пригніченість, напруженість).

Методика дає можливість побачити провідні психологічні критерії адаптованості дитини до дошкільного закладу.

Висновки до другого розділу

Діагностика психологічних особливостей адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу базується на традиційно прийнятих у психологічній науці методологічних засадах та відповідно до загальних принципів психологічної науки (системності, детермінізму, єдності свідомості та діяльності та ін.).

Методика «Виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей» (Ю.В. Мікляєва) направлена на виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей дошкільного віку.

Проведення діагностики за цією методикою передбачає показники, за якими оцінюються відповідні вміння дитини взаємодіяти з ровесниками та дорослими. А саме, оцінюються вміння: привітатися, звернутися, привернути увагу, спонукати до дій, передати інформацію, подякувати, запитати, задати уточнююче питання, виразити непогодження, виразити заперечення.

За допомогою методики «Вивчення емоційного самопочуття дитини в дитячому садку» (О.В. Кучерова) можна визначити емоційне самопочуття дитини в групі, її переважаючі емоційні стани під час гри, спілкування, виконання різних видів діяльності. Дана методика дозволяє діагностувати вираженість як позитивного, так і негативного самопочуття дитини.

Мета зазначеної методики – отримати загальне уявлення про позитивне чи негативне емоційне самопочуття дітей в групі за результатами короткочасного спостереження, індивідуальних співбесід та індивідуальних експериментів з дітьми.

Методика використовується під час роботи з дітьми середньої, старшої та підготовчої груп дитячого садка (тобто розрахована на дітей старшого дошкільного віку) і проводиться поетапно з виконанням трьох завдань: складання проєктивного оповідання, визначення дитиною емоційного стану людини, робота з картками-малюнками.

За результатами даної методики можна говорити про позитивне, нейтральне чи негативне емоційне самопочуття дитини під час перебування у дитячому садку.

Методика «Лист адаптації» (Н.Д. Ватутіна) дозволяє визначити рівень адаптації дитини дошкільного віку до дитячого закладу. Автор виділяє три види критеріїв адаптованості дитини: емоційний настрій дитини під час приходу в дитячий садок, відношення до розлучення з батьками, зміна показників фізичного розвитку. Відповідно цьому в методиці є три шкали.

За даною методикою можна діагностувати наступні параметри: «емоційний настрій дитини під час приходу в дитячий садок», «відношення до

розлучення з батьками», «зміна показників фізичного розвитку», які відображають відповідно виражені чи не виражені прояви адаптованості.

Методику «Діагностики рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу» (А.С. Роньжина) можна використовувати для визначення розвитку компонентів «адаптованості дитини до дошкільного закладу»: загальний емоційний фон поведінки, пізнавальна та ігрова діяльність, взаємини з дорослими, взаємини з дітьми, реакція на зміну звичної ситуації.

Методика може застосовуватись як в якості самостійної психологічної методики, так і в комплексі з іншими методиками такого ж спрямування.

Запропонована методика дає детальну картину рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу.

Всі зазначені методики використовуються комплексно і дають можливість оптимально дослідити психологічні особливості адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу, що відповідає меті та розкриває задачі наукового дослідження.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВ ДО УМОВ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Даний розділ присвячений аналізу результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу, виявленню рівня сформованості їх комунікативних умінь та навичок та аналізу емоційного самопочуття дитини в дитячому садку.

3.1. Організація емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження психологічних особливостей адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу з урахуванням сформованості їх комунікативних умінь і навичок та емоційного самопочуття в дитячому садку. Адже, загальний рівень адаптивності дітей до дошкільного закладу визначається саме завдяки цим показникам та критеріям, які відображають ступінь їх психологічного комфорту та адаптованості до дитячого закладу.

Об'єктом дослідження є адаптація дітей дошкільного віку до умов дитячого дошкільного закладу.

Предметом дослідження є психологічні особливості адаптації дошкільників до перебування у дитячому дошкільному закладі.

Метою дослідження є визначення психологічних особливостей адаптації дітей дошкільного віку із сімей ВПО до умов дошкільного закладу.

Відповідно до мети дослідження можна визначити наступні його завдання:

1) провести теоретичний аналіз особливостей дошкільного віку, специфіки адаптації дошкільників до перебування у дитячому дошкільному закладі;

2) обґрунтувати методичні основи та засоби дослідження психологічних особливостей адаптації дітей дошкільного віку до умов дошкільного закладу;

3) емпірично дослідити психологічні особливості адаптації дітей-переселенців до умов дитячого дошкільного закладу.

Емпіричне дослідження проводилось у такі етапи.

1. Підготовчий етап, в межах якого здійснювалось опрацювання наукової літератури з даної проблематики, формування гіпотези, визначення об'єкту, предмету та завдань дослідження.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що діти дошкільного віку, які за певних обставин змінили місце свого проживання, краще адаптуються до перебування у дошкільному закладі, якщо мають відповідний рівень сформованості комунікативних умінь і навичок та позитивний емоційний фон поведінки.

Емпіричною базою дослідження виступала вибірка, до якої увійшли 57 дітей дошкільного віку (молодша група (3-4 роки) – 18 дітей, середня група (4-5 років) – 19 дітей, старша група (5-6 років) – 20 дітей), з яких 17 дошкільників віком від 3 до 5,5 років. Дослідження проводилось на базі ДНЗ «Казка», м. Полтави від 3 до 5,5 років.

2. Дослідницький етап, на якому проводилось емпіричне дослідження та оброблялася отримана інформація, здійснювався її теоретичний аналіз.

3. Аналіз результатів емпіричного дослідження, який передбачав характеристику отриманих емпіричних даних та формулювання висновків і рекомендацій.

Дослідження було проведене в період з лютого по травень 2023 року.

Первинні результати дослідження подані у додатку Б.

3.2. Психологічна характеристика виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб

Розглянемо результати емпіричного дослідження рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей дошкільного віку, які перебували у дитячому закладі та дошкільників, визначені за допомогою методики

«Виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей» (Ю.В. Мікляєва) і представлені у таблиці 3.2.1.

Таблиця 3.2.1.

Рівні сформованості комунікативних умінь та навичок дітей

Група	Кількість осіб	Рівні сформованості					
		Низький		Середній		Високий	
Молодша група (3-4 роки)	13	2	15%	8	62%	3	23%
Діти-переселенці	5	3	60%	2	40%	-	-
Середня група (4-5 років)	13	2	15%	8	62%	3	23%
Діти-переселенці	6	4	67%	2	33%	-	-
Старша група (5-6 років)	14	3	21%	7	50%	4	29%
Діти-переселенці	6	2	33%	4	67%	-	-
ВСЬОГО	57	16	28%	31	54%	10	18%

Як свідчать дані, представлені у таблиці 3.2.1., діти дошкільного віку мають різний рівень сформованості комунікативних умінь та навичок. Так, серед дошкільників молодшої групи домінує низький рівень, що складає 60% досліджуваних дітей, а 40% припадає на середній рівень, що пояснюється їх віковими особливостями, специфікою поведінки та пристосуванням до нового місця проживання їх сімей. Дошкільники молодшої групи, які відвідували дитячий садок, переважно мають середній рівень сформованості комунікативних умінь та навичок, що становить 62%. Високий рівень

притаманний 23% досліджуваних, а низький мають лише 15% дітей дошкільного віку.

Середня група дошкільників дошкільного віку має такі показники: 67% - низький рівень і 33% - середній рівень сформованості комунікативних умінь та навичок. У дітей, які відвідували дитячий садок домінує середній рівень, що становить 62% вибірки.

У старшій групі можна спостерігати зростання високого рівня, що складає 29% сформованості комунікативних умінь та навичок дітей дошкільного віку, які відвідують дитячий садок певний час. У дошкільників старшої групи домінує також середній рівень, що складає 67%, але він дещо зростає порівняно з дітьми молодшого віку (див. Рис. 3.2.1.).

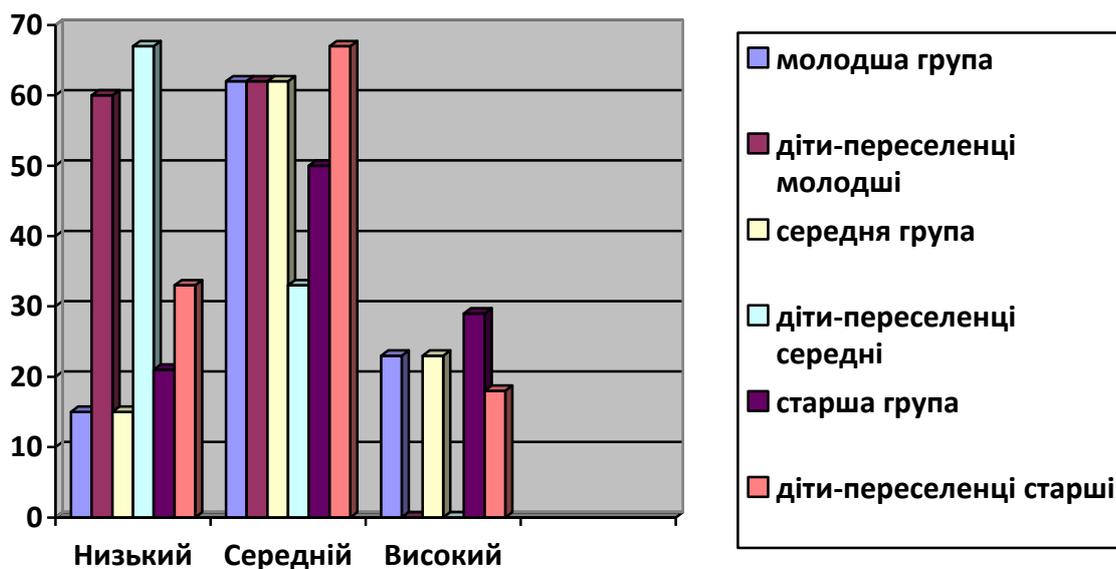

Рис. 3.2.1. Рівні сформованості комунікативних умінь та навичок дітей

Тобто, процес формування комунікативних навичок у дошкільників відбувається значно повільніше і складніше порівняно з іншими дітьми-однолітками, що значно утруднює їх пристосування до перебування у дитячому дошкільному закладі.

Можемо припустити, що дітям дошкільного віку, які мають більш сформовані комунікативні уміння та навички, притаманні вміння вітатися, проявляти соціальну активність, задоволеність грою з однолітками, а також запитувати та задавати уточнюючі питання.

Слід також зазначити, що в залежності від вікових особливостей у дітей спостерігається певний прогрес у розвитку комунікативних умінь та навичок. Так. У дошкільнят середньої групи (23%) спостерігається вміння налагоджувати міжособистісні контакти з іншими дітьми, розуміння просторово-часових ознак ситуації спілкування (значення слів), усвідомлення емоційного змісту ситуації спілкування (значення слів, що характеризують емоційний стан людини), розуміння дійових осіб у грі, діяльності (значення слів, що характеризують людину), збагачення словникового запасу (різноманітне і точне використання лексики, що відповідає ситуації і змісту спілкування), граматична правильність мовлення, фонетичний розвиток (вимова звуків, дикція, сила голосу, паузи, наголос).

У більшості дітей середньої групи, що становить 62%, спостерігається засвоєння експресивно-мімічних, паралінгвістичних мовних засобів (невербальні: жести, міміка, рух; парамовні: інтонація, ритміка, мелодика). Діти починають розуміти мову без наочності, уважно слухають казки, усвідомлюють їх зміст, за допомогою психолога охоче їх переказують.

Діти старшого дошкільного віку, що складає 50% вибірки починають оволодівати різними модифікаціями темпу та сили голосу, дикцією та виразністю мовлення. В певних ситуаціях вони узгоджують слова, використовують поширені речення. У процесі комунікативної взаємодії вони відповідають на запитання, ставлять зустрічні, самостійно роблять прості пояснення, наводять докази, переказують казки і розповіді, з незначною допомогою дорослих складають описові й оповідні висловлювання.

Також визначено, що більшість дітей із внутрішньо переміщених сімей, що становить 60%, частіше формулюють непогодження, заперечення, рідше привертають увагу до себе, запитують про щось, спонукають до дій, мають

знижену активність у взаєминах з однолітками. Найвними є страх, агресія, скутість, тривога, замкненість.

Комунікативні навички відіграють неабияку роль у подальшому формуванні та становленні дітей дошкільного віку. Вони допомагають формувати певні стилі поведінки і взаємини з дітьми та дорослими, впливають на інтелектуальний розвиток дитини.

Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини забезпечує цілісність і життєздатність дошкільника, впливає на розвиток усіх форм спілкування (емоційно-особистісне, ситуативно-ділове, позаситуативне) та засоби спілкування (невербальні, мовні); навчає диференціювати емоції (моральні, інтелектуальні, естетичні); формує інтелект і дослідницьку діяльність, способи пізнання навколишнього світу; формує творче (продуктивне) ставлення до організації діяльності й спілкування; розвиває комунікативно-мовленнєві здібності.

Комунікативні вміння та навички надають змогу дитині дошкільного віку не лише одержувати, засвоювати досвід, а й створюють умови для реалізації власної індивідуальності, спонукають дитину ділитися власним досвідом, віддавати людям увагу, пошану, інтерес, здібності.

Але провідну роль комунікативні навички та вміння відіграють у процесі адаптації дитини до навколишнього середовища, пізнання предметів та явищ, а у випадку нашого дослідження допомагають адаптуватися до перебування у дитячому дошкільному закладі.

3.3. Аналіз емоційного самопочуття дошкільників

в дитячому садку

Ефективність адаптації дітей дошкільного віку до перебування у дитячому дошкільному закладі залежить також від їх емоційного самопочуття. Це може відобразитися у властивих їм емоційних переживаннях, що супроводжують процес перебування поза домівкою, сім'єю. Відповідно, позитивні емоції відображають успішність виконуваної

діяльності, а негативні – сигналізують про проблеми у адаптації дитини до певних умов існування.

Розглянемо вираженість емоційного самопочуття дітей дошкільного віку у різних ситуаціях, що досліджено за допомогою методики «Вивчення емоційного самопочуття дитини в дитячому садку» (О.В. Кучерова), і представлено у таблиці 3.3.1.

Таблиця 3.3.1.

Особливості прояву емоційного самопочуття дітей

Група	Кількість осіб	Рівні вираженості					
		Негативне		Нейтральне		Позитивне	
Молодша група (3-4 роки)	13	3	23%	8	62%	2	15%
Діти-переселенці	5	2	40%	3	60%	-	-
Середня група (4-5 років)	13	2	15%	7	54%	4	31%
Діти-переселенці	6	3	50%	2	33%	1	17%
Старша група (5-6 років)	14	3	21%	7	50%	4	29%
Діти-переселенці	6	2	33%	3	50%	1	17%
ВСЬОГО	57	15	26%	30	53%	12	21%

Як свідчать дані, представлені у таблиці 3.3.1., показники найбільшого негативного емоційного самопочуття виявилися серед дошкільників, що становить 50% у середній групі, 40% у молодшій групі, 33% у старшій групі.

Згідно отриманих даних, можна сказати, що негативне емоційне самопочуття зменшується у залежності від вікових особливостей дітей.

А саме, суттєво змінюються зовнішні прояви почуттів дошкільників, які поступово засвоюють експресивні форми вираження емоцій – міміку, жести, пози, рухи, інтонації, усмішки, погляди, оволодівають умінням стримувати бурхливі, різкі емоційні форми вираження. Оволодіння цими виразними засобами допомагає дитині глибше усвідомити переживання іншої людини.

Діти-переселенці, які переживали різні емоції в силу певних ситуацій, опановують вираження емоцій, що показувала експресія тієї чи іншої емоції зовсім не означає її переживання.

У дітей з'являється очікування (передбачення) тих чи інших емоцій, що впливає на мотивацію їхньої поведінки й діяльності. Про це свідчать показники прояву позитивних емоцій, що складає 17% дошкільників середньої та старшої групи (див. Рис. 3.3.1.).

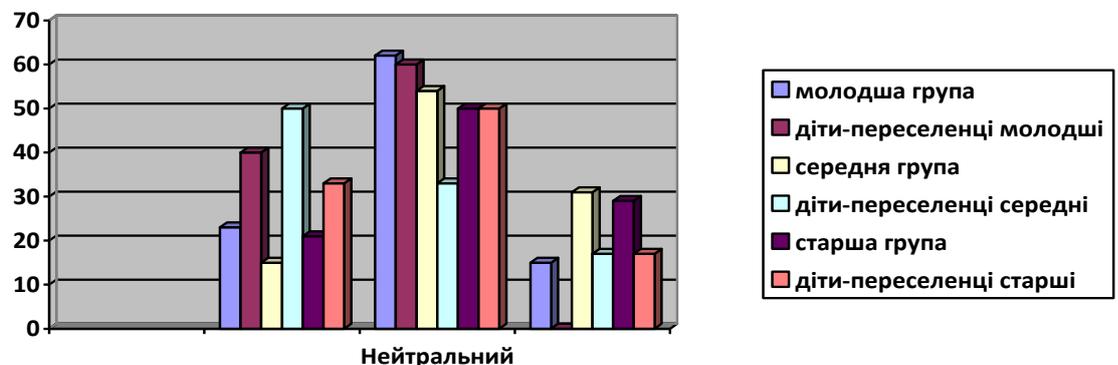

Рис. 3.3.1 Особливості прояву емоційного самопочуття дітей

Найбільша частина досліджуваних (54%) всіх трьох груп вибірки має нейтральний рівень емоційного самопочуття. Для більшої частини дітей дошкільного віку стає доступнішим визначення емоцій іншої людини за її мовою. Затримка в розвитку цього вміння пов'язана з формуванням

стабільних негативних емоційних переживань (тривога, страх, невпевненість). Це призводить до зниження контактів у спілкуванні і, як наслідок, до недостатнього досвіду в сприйнятті емоцій інших.

У старшій групі дошкільники (29%) починають будувати взаємини з іншими дітьми, хоча розуміння дружби ще немає, поняття довірливих відносин і взаємності для дітей цього віку занадто складні.

Діти-переселенці (17%) вчать таким емоціям і почуттям, які допомагають їм встановлювати продуктивні стосунки зі своїми однолітками та дорослими. У дітей формуються також основи відповідального ставлення до результатів своїх дій і вчинків.

Діти дошкільного віку потребують доброзичливого контролю і позитивної оцінки дорослих. Емоції і почуття дитини-дошкільника пов'язані з її внутрішнім світом і різними соціальними ситуаціями, внаслідок порушення яких (зміна режиму, способу життя) у неї може виникнути стресовий стан, афективні реакції, тривожність, страхи. Це призводить до негативного самопочуття дитини, тобто її емоційного неблагополуччя (26%).

На розвиток емоцій і почуттів дошкільників впливають психічні стани і кризи особистості, які пов'язані із зміною способу життя. Насамперед, це стосується дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб. Якщо нові потреби, які з'являються наприкінці кожного етапу, не задовольняються або придушуються, у дошкільника починає формуватися стан фрустрації, який може проявлятися як агресія (активний стан – гнів, лють), або як депресія (пасивний стан).

Узагальнюючи результати дослідження щодо рівнів сформованості емоційного самопочуття дітей дошкільного віку, можна сказати, що емоційне самопочуття дитини впливає також на її адаптацію до умов навчального дитячого закладу. Позитивне емоційне самопочуття дозволяє дитині швидше адаптуватися до перебування у дитячому закладі, воно формує і позитивний емоційний фон поведінки. Відповідно, діти, які мають негативне емоційне самопочуття, набагато довше і складніше адаптуються до умов дитячого

закладу, проявляючи неврівноваженість, збудливість, негативне ставлення до спілкування.

3.4. Особливості дослідження ступеня адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу

Ступінь адаптації дітей дошкільного віку досліджено за допомогою методики «Лист адаптації» (за Н.Д. Ватутіною) та представлено у таблиці 3.4.1.

Таблиця 3.4.1.

Критерії та рівні прояву адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу

Група	К-сть осіб	Критерії та рівні адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу								
		Емоційний настрій дитини під час приходу у садок			Відношення до розлучення з батьками			Зміна показників фізичного розвитку		
		тяжкий	середн.	легкий	тяжкий	середн.	легкий	тяжкий	середн.	легкий
Молодша група (3-4 роки)	13	-	1 (7,7%)	4 (30,8%)	-	2 (15,4%)	3 (23%)	-	1 (7,7%)	2 (15,4%)
Діти-переселенці	5	1 (20%)	-	-	1 (20%)	1 (20%)	-	1 (20%)	1 (20%)	-
Середня група (4-5 років)	13	-	2 (15,4%)	3 (23%)	-	3 (23%)	2 (15,4%)	1 (7,8%)	2 (15,4%)	-
Діти-переселенці	6	1 (16,6%)	1 (16,7%)	-	1 (16,7%)	1 (16,7%)	-	1 (16,7%)	1 (16,6%)	-
Старша група	14						2			2

(5-6 років)		-	2 (14,3%)	2 (14,3%)	-	3 (21,4%)	(14,3%)	1 (7,1%)	2 (14,3%)	(14,3%)
Діти-переселенці	6	-	2 (33,3%)	-	1 (16,7%)	1 (16,7%)	-	-	2 (33,3%)	-
ВСЬОГО	57	2 (3,5%)	8 (14%)	9 (15,8%)	3 (5,3%)	11 (21,1%)	7 (12,3%)	4 (7%)	8 (14%)	4 (7%)

Дослідження проводилося за трьома критеріями: емоційний настрій дитини під час приходу в дитячий садок, відношення до розлучення з батьками, зміна показників фізичного розвитку дитини (зниження ваги, вегетативні реакції, рухова розторможеність). Кожний критерій оцінювався за 5-бальною шкалою і визначався загальний рівень прояву адаптаційних можливостей дитини.

Так, за критерієм «Емоційного настрою дитини під час приходу у садок» у молодшій (30,8 %) та середній (23%) домінує легкий ступінь адаптації, у старшій групі більше проявляється адаптація середньої тяжкості (14,3%) та легкий ступінь адаптації (14,3 %). Це пояснюється тим, що діти в залежності від віку краще адаптуються до умов дошкільного закладу, а саме старші адаптуються швидше, що пояснюється розвитком їх комунікативних умінь та навичок, певною зацікавленістю у спільних видах діяльності з однолітками.

Діти із сімей внутрішньо переміщених осіб в двох групах більше схильні до тяжкої адаптації: молодша група (20%), середня (16,6%). У старшій групі рівень адаптаційних можливостей дітей більше відповідає середньому рівню (33,3%). Це пояснюється наявністю певної напруги, що супроводжує зусилля, необхідні для психологічної адаптації, почуттям втрати або зміною місця проживання, збоєм у рольовій структурі (ролях, очікуваннях), почуттях; почуттям тривоги, що засноване на різних емоціях (подив, обурення).

Тому з віком показником адаптованості дітей вимушених переселенців можуть бути: ступінь задоволеності собою, групою, а також різними сторонами своєї життєдіяльності (див. Рис. 3.4.1.)

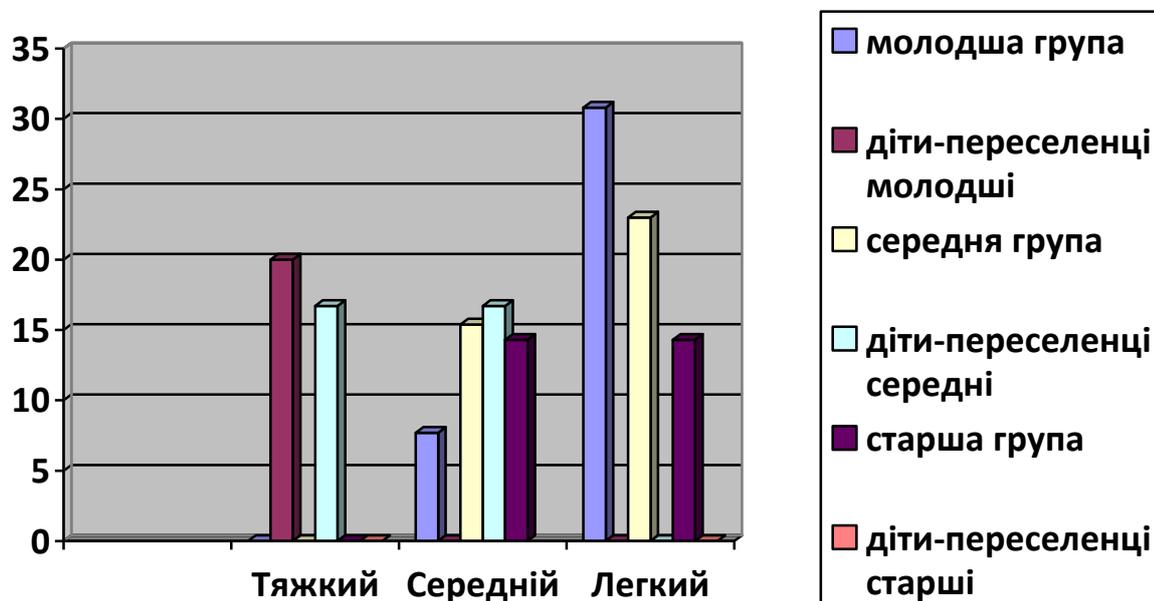

Рис. 3.4.1 Рівні адаптації дітей за емоційним настроєм

Наступний критерій «Відношення до розлучення з батьками» вказує на більш легку адаптацію дітей старшої групи (21,4%). Середній ступінь тяжкості переважає у порівняно молодших групах: молодша група (23%), середня група (15,43%). Це пояснюється тим, що чим менша дитина за віком, тим більше вона прив'язана до батьківської сім'ї, до звичного місця перебування.

В таких місцях діти почувають себе захищеними і у відносній безпеці, що дає їм можливість упевненіше себе почувати і легше адаптуватися до навколишнього середовища.

Для дошкільників характерне більш тяжке проходження періоду звикання, а саме: молодша група (20%), середня група (23%), старша група

(14,3%). Процедура адаптації до нових умов (незнайомих місць, людей, оточення) для кожної дитини є індивідуальною (див. Рис. 3.4.2.)

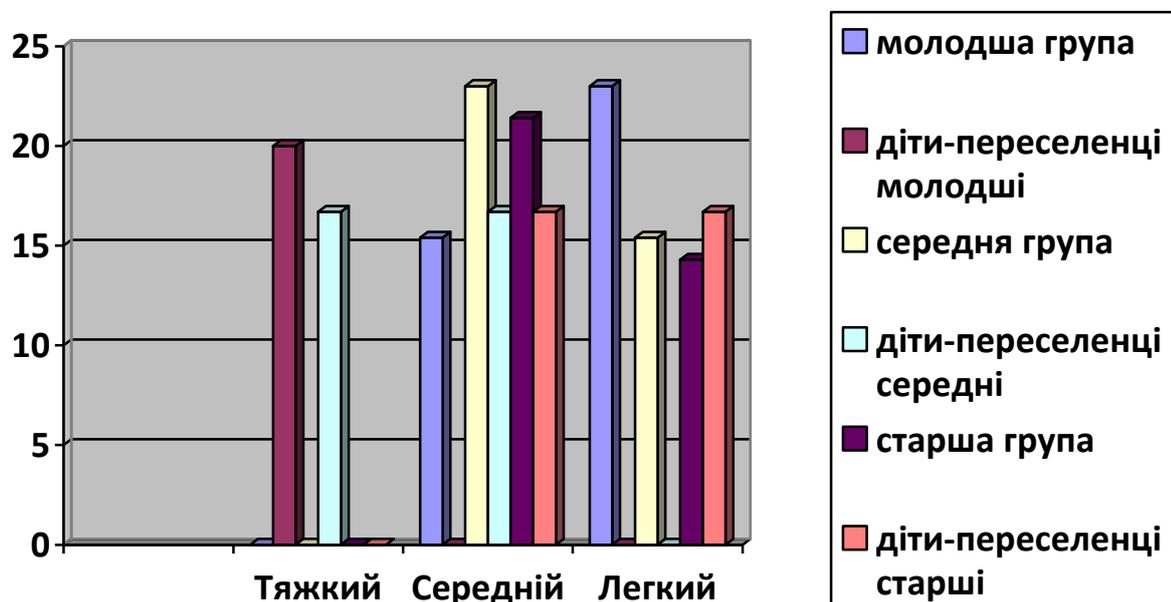

Рис. 3.4.2 Рівні адаптації дітей за відношенням до розлучення з батьками

Це пов'язано з тим, що адаптація – це безліч індивідуальних реакцій, які залежать від психофізіологічних особливостей і особистісних властивостей дитини.

Цей аспект розкриває наступний критерій «Зміна показників фізичного розвитку дитини». У всіх вікових групах переважає середній та легкий рівень адаптації: молодша група (7,7%), середня група (15,4%), старша (14,3%). І тільки у дітей внутрішньо переміщених осіб проявляється тяжкий ступінь адаптації: молодша група (20%), середня (16,7%), старша група (7,1%). У процесі дорослішання дошкільників цей показник дещо спадає, але все ще має місце і впливає на загальну адаптацію до умов закладу.

Інколи це характеризується втратою дитиною ваги, вегетативними реакціями (пітливість, тремтіння рук), руховою розгальмованістю (див. Рис. 3.4.3).

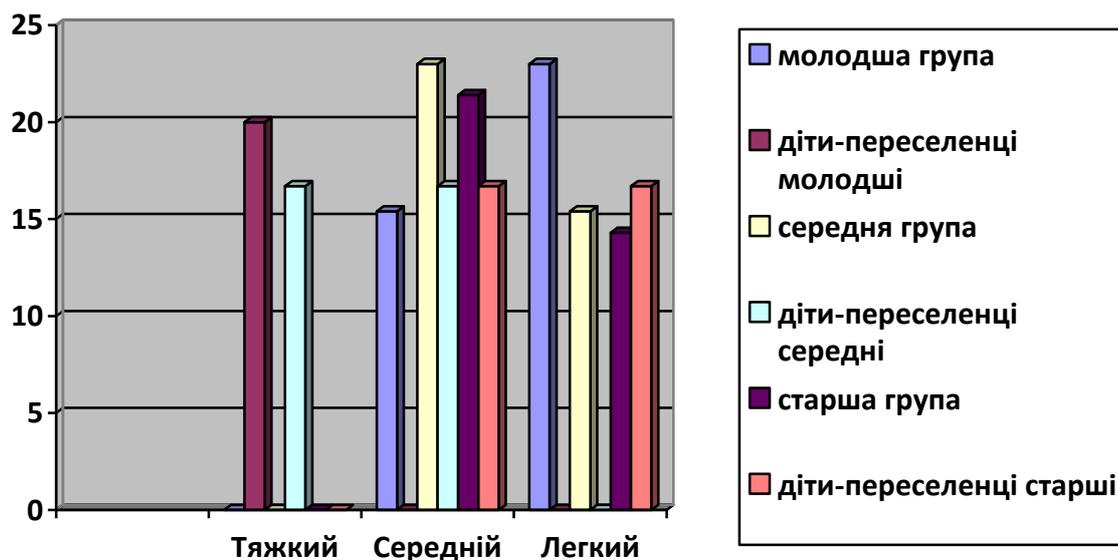

Рис. 3.4.3 Рівні адаптації дітей за зміною показників фізичного розвитку

Тому встановлення емоційної довіри, підтримка психологічно комфортної комунікативної атмосфери в емоційно-чуттєвому діапазоні, відновлення та підтримання психологічної рівноваги у дитини є важливими складовими у загальній адаптації дітей до умов дошкільного закладу.

Слід також зазначити, що особливі труднощі, пов'язані з процесом адаптації до нового соціального середовища, виникають у дітей, які стали переселенцями внаслідок активних бойових дій. Ці діти відчувають стрес від різкої зміни середовища, втрати домівки, друзів, родичів та усього, що є для них звичним. Вони можуть відчувати страх, тривогу, невпевненість у майбутньому.

Наступна методика «Діагностика рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу» (А.С. Роньжина) досліджує загальний рівень адаптації дошкільників до умов закладу і включає такі психологічні критерії: пізнавальна та ігрова діяльність, взаємини з дорослими, взаємини з дітьми, реакцією на зміну звичної ситуації, загальний емоційний фон поведінки, що представлено у таблиці 3.4.2.

Таблиця 3.4.2.

Психологічні критерії адаптованості дитини до дошкільного закладу

Група	К-сть осіб	Психологічні критерії адаптованості дитини до дошкільного закладу											
		Загальний емоційний фон			Пізнавальна та ігрова д-сть			Взаємини з дорослими та дітьми			Реакція на зміну звичної ситуації		
		позит.	нест.	негат.	акт.	пас.	прот.	ініц.	пас.	прот.	прийн.	трив.	неприйн.
Молодша група (3-4 роки)	13	1 7,7%	1 7,7%	1 7,7%	2 15,4%	1 7,7%	- -	2 15,4%	2 15,4%	- -	2 15,4%	1 7,6%	- -
Діти-переселенці	5	- -	1 20%	- -	- -	- -	1 20%	- -	1 20%	1 20%	- -	1 20%	- -
Середня група (4-5 років)	13	2 15,4%	1 7,6%	- -	2 15,4%	1 7,7%	- -	2 15,4%	2 15,4%	- -	2 15,4%	1 7,7%	- -
Діти-переселенці	6	- -	1 1,7%	- -	- -	1 1,7%	1 1,6%	- -	1 1,6%	1 1,7%	- -	1 1,7%	- -
Старша група (5-6 років)	14	2 14,3%	1 7,1%	- -	3 21,5%	2 14,3%	- -	2 14,3%	1 7,1%	- -	2 14,3%	1 7,1%	- -
Діти-переселенці	6	- -	1 1,7%	- -	- -	1 1,7%	1 1,7%	- -	1 1,7%	1 1,7%	- -	1 1,7%	- -
ВСЬОГО	57	5 8,8%	6 10,5%	1 1,8%	7 12,3%	6 10,5%	3 5,3%	6 10,5%	8 14%	3 5,3%	6 10,5%	6 10,5%	- -

Як свідчать дані, представлені у таблиці 3.4.2., загальний емоційний фон дітей дошкільного віку характеризується здебільшого як нестійкий (10,5%) та позитивний (8,8%). Серед дітей молодшої групи цей показник становить 7,7%. З віком нестабільність починає зменшуватися, а позитивна сторона зростає і в середній групі становить 15,4%, а в старшій 14,3%.

Найвищий показник нестабільного емоційного фону домінує у дошкільників молодшої групи, оскільки за своїми віковими особливостями вони найважче адаптуються до умов закладу, складніше сприймають нове місце перебування, знайомляться з новими людьми та дітьми (див. Рис. 3.4.4.).

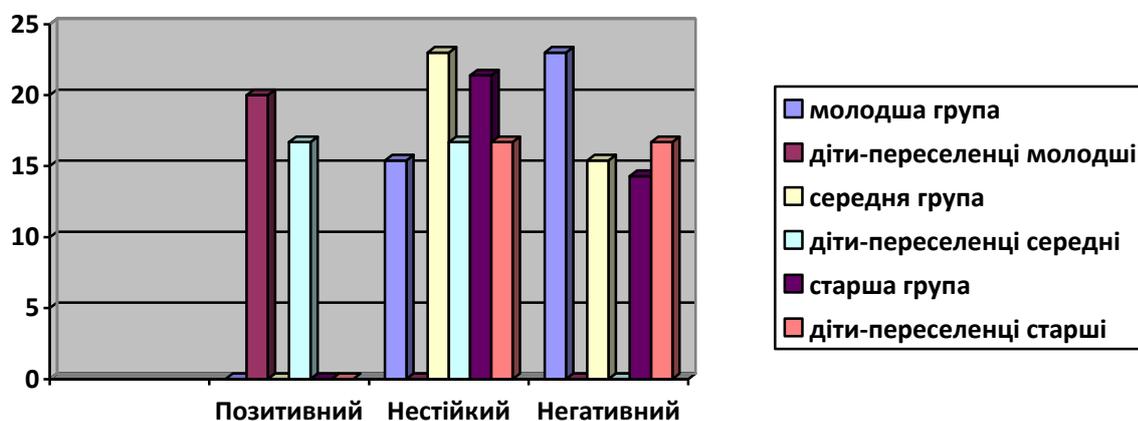

Рис. 3.4.3 Критерії адаптації дітей за загальним емоційним фоном поведінки

Як бачимо з діаграми та таблиці, діти із сімей внутрішньо переміщених осіб особливо проявлять себе у пізнавальній та ігровій діяльності. Найчастіше вони обирають пасивний стиль взаємодії: середня група (1,7%), старша група (14,3%).

Але інколи у ігровій та пізнавальній діяльності вони проявляють і протидію, а саме: молодша група (20%), середня група (1,6%), старша група (1,7%). Це пояснюється тим, що вони доволі замкнуті, характеризуються вираженим відчуттям страху і невпевненості в собі.

Також встановлено, що взаємини з дорослими та дітьми відіграють неабияку роль у життєдіяльності дошкільників. Більш контактними та ініціативними є діти середньої (15,4%) та старшої групи (14,3%). Більшу пасивність проявляють діти молодшого дошкільного віку та діти-переселенці: молодша група (20%), середня група (1,6%), старша група (1,7%).

Під час дослідження було виявлено, що дошкільники по-різному реагують і на зміну звичної ситуації. Так, найбільший показник тривожності превалює у дошкільників молодшого віку (20%), вони зазвичай важко приймають нових людей та нове місце перебування.

З віком означена реакція дещо оптимізується. Тому в середньому (1,7%) та старшому (1,7%) дошкільному віці показник тривожності значно зменшується і зростає показник прийняття, що позитивно впливає на загальний рівень адаптації дошкільника до умов закладу.

Із зазначеного вище можна представити рівні загальної адаптації дітей дошкільного віку до умов закладу (див. таблицю 3.4.3.).

Таблиця 3.4.3.

Рівні адаптованості дитини до дошкільного закладу

Група	К-сть осіб	Рівні адаптованості дитини до дошкільного закладу					
		Високий		Середній		Низький	
		К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Молодша група (3-4 роки)	13	4	30,8%	6	46,2%	3	23%
Діти-переселенці	5	1	20%	2	40%	2	40%
Середня група (4-5 роки)	13	5	38,5%	5	38,5%	3	23%

років)							
Діти-переселенці	6	1	16,7%	2	33,3	3	50%
Старша група (5-6 років)	14	5	35,7%	6	42,9	3	21,4%
Діти-переселенці	6	1	16,7%	2	33,3%	3	50%
ВСЬОГО	57	17	29,8%	23	40,4%	17	29,8%

Так, 40,4% досліджуваних дітей дошкільного віку мають середній рівень адаптованості до перебування у закладі. По 17% припадає на високий та низький рівень адаптованості до дошкільного закладу. Найбільш адаптованоими до умов дошкільного закладу є діти середньої (38,5%) та старшої (35,7%) груп дошкільників. Серед дошкільників високий показник припадає на низький рівень адаптованості середньої (50%) та старшої (50%) груп дошкільників (див. Рис. 3.4.4.).

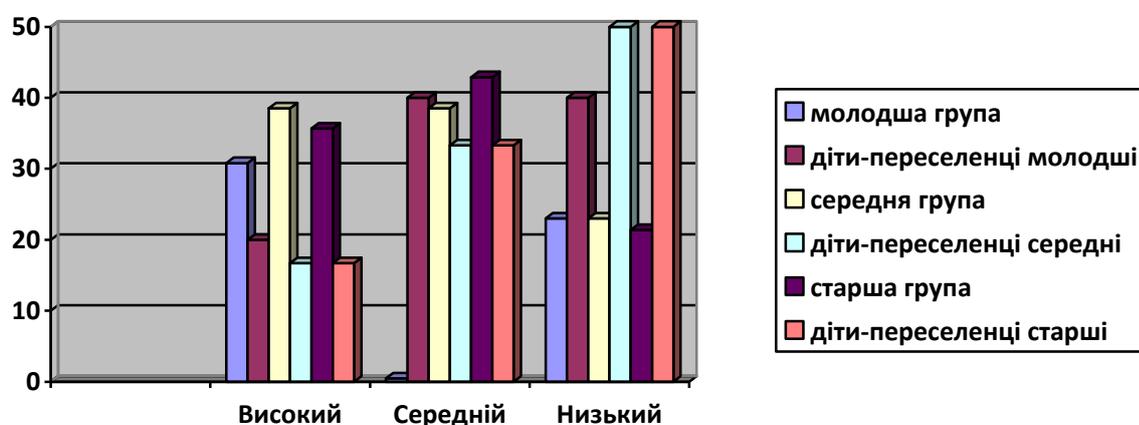

Рис. 3.4.3 Рівні адаптованості дітей до дошкільного закладу

В результаті дослідження встановлено, що у дітей сімей внутрішньо переміщених осіб домінує низький рівень адаптованості (50%). На другому місці середній рівень (40%) і третє місце посідає високий рівень адаптованості (20%).

Високий рівень адаптованості характеризується тим, що у дошкільника домінує радісний або стійкий спокійний стан. Він активно контактує з дорослими, дітьми, навколишніми предметами, швидко адаптується до нових умов (незнайомий дорослий нове приміщення, спілкування з групою ровесників).

Середній рівень адаптованості характеризується нестабільним емоційним станом дитини: новий подразник впливає на виникнення негативних емоційних реакцій. Але при емоційній підтримці дорослого дитина виявляє пізнавальну та поведінкову активність, легше адаптується до нової ситуації.

Низький рівень адаптованості характеризується тим, що у дитини домінують агресивно-руйнівні реакції, спрямовані на вихід із ситуації (руховий протест, агресивні дії), активний стан (плач, протестувальний крик), або відсутня активність, ініціативність при більш чи менш виражених негативних реакціях (тихий плач, хнюкання, відмова від активних рухів, відсутність спроб до спротиву, пасивне підкорення, пригніченість, напруженість).

Отже, в результаті проведеного дослідження можна констатувати, що діти сімей внутрішньо переміщених осіб значно важче адаптуються до умов перебування у дошкільних закладах, що підтверджує гіпотезу магістерської роботи. Це пояснюється тим, що вони виявляють низький рівень комунікативних навичок та умінь. Рівень їх емоційного самопочуття залежить від таких особливостей як, страх, замкнутість, закритість, тривожність, невпевненість у собі. Всі ці особливості впливають на загальний рівень адаптованості дошкільників, допомагають сприймати нове, бути відкритим і впевненим у собі, оптимізують процеси спілкування з однолітками та

дорослими, формують позитивне емоційне самопочуття дитини у дитячому садочку.

Висновки до третього розділу

За результатами проведеного емпіричного дослідження маємо змогу стверджувати, що дошкільники по-різному адаптовані до умов перебування у дошкільному закладі. В цілому респонденти мають задовільний рівень адаптованості, що складає більшість досліджуваних дошкільників, з яких третина опитуваних має середній рівень адаптованості, решта досліджуваних виявила високий та низький рівні адаптації.

Можемо припустити, що дітям дошкільного віку, які мають більш сформовані комунікативні уміння та навички, притаманні вміння вітатися, проявляти соціальну активність, задоволеність грою з однолітками, а також запитувати та задавати уточнюючі питання.

Слід також зазначити, що в залежності від вікових особливостей у дітей спостерігається певний прогрес у розвитку комунікативних умінь та навичок. Так. У дошкільнят середньої групи (23%) спостерігається вміння налагоджувати міжособистісні контакти з іними дітьми, розуміння просторово-часових ознак ситуації спілкування (значення слів), усвідомлення емоційного змісту ситуації спілкування (значення слів, що характеризують емоційний стан людини), розуміння дійових осіб у грі, діяльності (значення слів, що характеризують людину), збагачення словникового запасу (різноманітне і точне використання лексики, що відповідає ситуації і змісту спілкування), граматична правильність мовлення, фонетичний розвиток (вимова звуків, дикція, сила голосу, паузи, наголос).

У більшості дітей середньої групи, що становить 62%, спостерігається засвоєння експресивно-мімічних, паралінгвістичних мовних засобів (невербальні: жести, міміка, рух; парамовні: інтонація, ритміка, мелодика). Діти починають розуміти мову без наочності, уважно слухають казки, усвідомлюють їх зміст, за допомогою психолога охоче їх переказують.

Діти старшого дошкільного віку, що складає 50% вибірки починають оволодівати різними модифікаціями темпу та сили голосу, дикцією та виразністю мовлення. В певних ситуаціях вони узгоджують слова, використовують поширені речення. У процесі комунікативної взаємодії вони відповідають на запитання, ставлять зустрічні, самостійно роблять прості пояснення, наводять докази, переказують казки і розповіді, з незначною допомогою дорослих складають описові й оповідні висловлювання.

Також визначено, що більшість дітей із внутрішньо переміщених сімей, що становить 60%, частіше формулюють непогодження, заперечення, рідше привертають увагу до себе, запитують про щось, спонукають до дій, мають знижену активність у взаєминах з однолітками. Найвними є страх, агресія, скутість, тривога, замкненість.

Комунікативні навички відіграють неабияку роль у подальшому формуванні та становленні дітей дошкільного віку. Вони допомагають формувати певні стилі поведінки і взаємини з дітьми та дорослими, впливають на інтелектуальний розвиток дитини.

Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини забезпечує цілісність і життєздатність дошкільника, впливає на розвиток усіх форм спілкування (емоційно-особистісне, ситуативно-ділове, позаситуативне) та засоби спілкування (невербальні, мовні); навчає диференціювати емоції (моральні, інтелектуальні, естетичні); формує інтелект і дослідницьку діяльність, способи пізнання навколишнього світу; формує творче (продуктивне) ставлення до організації діяльності й спілкування; розвиває комунікативно-мовленнєві здібності.

Комунікативні вміння та навички надають змогу дитині дошкільного віку не лише одержувати, засвоювати досвід, а й створюють умови для реалізації власної індивідуальності, спонукають дитину ділитися власним досвідом, віддавати людям увагу, пошану, інтерес, здібності.

Але провідну роль комунікативні навички та вміння відіграють у процесі адаптації дитини до навколишнього середовища, пізнання предметів та явищ,

а у випадку нашого дослідження допомагають адаптуватися до перебування у дитячому дошкільному закладі.

Найбільша частина досліджуваних (54%) всіх трьох груп вибірки має нейтральний рівень емоційного самопочуття. Для більшої частини дітей дошкільного віку стає доступнішим визначення емоцій іншої людини за її мовою. Затримка в розвитку цього вміння пов'язана з формуванням стабільних негативних емоційних переживань (тривога, страх, невпевненість). Це призводить до зниження контактів у спілкуванні і, як наслідок, до недостатнього досвіду в сприйнятті емоцій інших.

У старшій групі дошкільники (29%) починають будувати взаємини з іншими дітьми, хоча розуміння дружби ще немає, поняття довірливих відносин і взаємності для дітей цього віку занадто складні.

Діти-переселенці (17%) вчать таким емоціям і почуттям, які допомагають їм встановлювати продуктивні стосунки зі своїми однолітками та дорослими. У дітей формуються також основи відповідального ставлення до результатів своїх дій і вчинків.

Діти дошкільного віку потребують доброзичливого контролю і позитивної оцінки дорослих. Емоції і почуття дитини-дошкільника пов'язані з її внутрішнім світом і різними соціальними ситуаціями, внаслідок порушення яких (зміна режиму, способу життя) у неї може виникнути стресовий стан, афективні реакції, тривожність, страхи. Це призводить до негативного самопочуття дитини, тобто її емоційного неблагополуччя (26%).

На розвиток емоцій і почуттів дошкільників впливають психічні стани і кризи особистості, які пов'язані із зміною способу життя. Насамперед, це стосується дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб. Якщо нові потреби, які з'являються наприкінці кожного етапу, не задовольняються або придушуються, у дошкільника починає формуватися стан фрустрації, який може проявлятися як агресія (активний стан – гнів, лють), або як депресія (пасивний стан).

Узагальнюючи результати дослідження щодо рівнів сформованості емоційного самопочуття дітей дошкільного віку, можна сказати, що емоційне самопочуття дитини впливає також на її адаптацію до умов навчального дитячого закладу. Позитивне емоційне самопочуття дозволяє дитині швидше адаптуватися до перебування у дитячому закладі, воно формує і позитивний емоційний фон поведінки. Відповідно, діти, які мають негативне емоційне самопочуття, набагато довше і складніше адаптуються до умов дитячого закладу, проявляючи неврівноваженість, збудливість, негативне ставлення до спілкування.

Так, за критерієм «Емоційного настрою дитини під час приходу у садок» у молодшій (30,8 %) та середній (23%) домінує легкий ступінь адаптації, у старшій групі більше проявляється адаптація середньої тяжкості (14,3%) та легкий ступінь адаптації (14,3 %). Це пояснюється тим, що діти в залежності від віку краще адаптуються до умов дошкільного закладу, а саме старші адаптуються швидше, що пояснюється розвитком їх комунікативних умінь та навичок, певною зацікавленістю у спільних видах діяльності з однолітками.

Діти із сімей внутрішньо переміщених осіб в двох групах більше схильні до важкої адаптації: молодша група (20%), середня (16,6%). У старшій групі рівень адаптаційних можливостей дітей більше відповідає середньому рівню (33,3%).

Це пояснюється наявністю певної напруги, що супроводжує зусилля, необхідні для психологічної адаптації, почуттям втрати або зміною місця проживання, збоєм у рольовій структурі (ролях, очікуваннях), почуттях; почуттям тривоги, що засноване на різних емоціях (подив, обурення).

Наступний критерій «Відношення до розлучення з батьками» вказує на більш легку адаптацію дітей старшої групи (21,4%). Середній ступінь тяжкості переважає у порівняно молодших групах: молодша група (23%), середня група (15,43%). Це пояснюється тим, що чим менша дитина за віком, тим більше вона прив'язана до батьківської сім'ї, до звичного місця перебування.

В таких місцях діти почувають себе захищеними і у відносній безпеці, що дає їм можливість впевненіше себе почувати і легше адаптуватися до навколишнього середовища.

Для дошкільників характерне більш тяжке проходження періоду звикання, а саме: молодша група (20%), середня група (23%), старша група (14,3%). Процедура адаптації до нових умов (незнайомих місць, людей, оточення) для кожної дитини є індивідуальною.

Це пов'язано з тим, що адаптація – це безліч індивідуальних реакцій, які залежать від психофізіологічних особливостей і особистісних властивостей дитини.

Цей аспект розкриває наступний критерій «Зміна показників фізичного розвитку дитини». У всіх вікових групах переважає середній та легкий рівень адаптації: молодша група (7,7%), середня група (15,4%), старша (14,3%). І тільки у дітей внутрішньо переміщених осіб проявляється тяжкий ступінь адаптації: молодша група (20%), середня (16,7%), старша група (7,1%). У процесі дорослішання дошкільників цей показник дещо спадає, але все ще має місце і впливає на загальну адаптацію до умов закладу.

Тому встановлення емоційної довіри, підтримка психологічно комфортної комунікативної атмосфери в емоційно-чуттєвому діапазоні, відновлення та підтримання психологічної рівноваги у дитини є важливими складовими у загальній адаптації дітей до умов дошкільного закладу.

Слід також зазначити, що особливі труднощі, пов'язані з процесом адаптації до нового соціального середовища, виникають у дітей, які стали переселенцями внаслідок активних бойових дій. Ці діти відчують стрес від різкої зміни середовища, втрати домівки, друзів, родичів та усього, що є для них звичним. Вони можуть відчувати страх, тривогу, невпевненість у майбутньому.

Неабияку роль у життєдіяльності дошкільників. Більш контактними та ініціативними є діти середньої (15,4%) та старшої групи (14,3%). Більшу

пасивність проявляють діти молодшого дошкільного віку та діти-переселенці: молодша група (20%), середня група (1,6%), старша група (1,7%).

Під час дослідження було виявлено, що дошкільники по-різному реагують і на зміну звичної ситуації. Так, найбільший показник тривожності превалює у дошкільників молодшого віку (20%), вони зазвичай важко приймають нових людей та нове місце перебування.

З віком означена реакція дещо оптимізується. Тому в середньому (1,7%) та старшому (1,7%) дошкільному віці показник тривожності значно зменшується і зростає показник прийняття, що позитивно впливає на загальний рівень адаптації дошкільника до умов закладу.

В результаті дослідження встановлено, що у дітей сімей внутрішньо переміщених осіб домінує низький рівень адаптованості (50%). На другому місці середній рівень (40%) і третє місце посідає високий рівень адаптованості (20%).

Високий рівень адаптованості характеризується тим, що у дошкільника домінує радісний або стійкий спокійний стан. Він активно контактує з дорослими, дітьми, навколишніми предметами, швидко адаптується до нових умов (незнайомий дорослий нове приміщення, спілкування з групою ровесників).

Середній рівень адаптованості характеризується нестабільним емоційним станом дитини: новий подразник впливає на виникнення негативних емоційних реакцій. Але при емоційній підтримці дорослого дитина виявляє пізнавальну та поведінкову активність, легше адаптується до нової ситуації.

Низький рівень адаптованості характеризується тим, що у дитини домінують агресивно-руйнівні реакції, спрямовані на вихід із ситуації (руховий протест, агресивні дії), активний стан (плач, протестувальний крик), або відсутня активність, ініціативність при більш чи менш виражених негативних реакціях (тихий плач, хнюкання, відмова від активних рухів,

відсутність спроб до спротиву, пасивне підкорення, пригніченість, напруженість).

Отже, в результаті проведеного дослідження можна констатувати, що діти сімей внутрішньо переміщених осіб значно важче адаптуються до умов перебування у дошкільних закладах, що підтверджує гіпотезу магістерської роботи. Це пояснюється тим, що вони виявляють низький рівень комунікативних навичок та умінь. Рівень їх емоційного самопочуття залежить від таких особливостей як, страх, замкнутість, закритість, тривожність, невпевненість у собі.

Всі ці особливості впливають на загальний рівень адаптованості дошкільників, допомагають сприймати нове, бути відкритим і впевненим у собі, оптимізують процеси спілкування з однолітками та дорослими, формують позитивне емоційне самопочуття дитини у дитячому садочку.

ВИСНОВКИ

За результатами теоретичного та емпіричного вивчення психологічних особливостей адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу визначено наступне.

1. Теоретичний аналіз наукових праць з досліджуваної проблеми вказує, що адаптація – це процес пристосування до нових умов навколишнього середовища, спілкування, відносин, життєдіяльності. В широкому розумінні поняття адаптація означає відповідність між живою системою та зовнішніми умовами, тобто стан рівноваги між дією на організм та середовище. Адаптація покликана компенсувати недостатність звичної поведінки в нових умовах. Процес адаптації проявляється не тільки в пристосуванні організму до нових умов життя і діяльності, але й способах поведінки, готовності діяти, що дозволяє справлятися із труднощами, опанувати нову діяльність.

Встановлено, що в дошкільному віці адаптація дітей до закладу дошкільної освіти може проходити довго і важко, часто супроводжується хворобами. У цей період відбувається інтенсивний фізичний розвиток, дозрівання всіх психічних процесів. Перебуваючи на етапі становлення, діти найбільшою мірою схильні до коливань і навіть зривів. Зміна умов середовища і необхідність вироблення нових форм поведінки вимагають від дитини зусиль, викликають появу стадії напруженої адаптації.

При нормальній адаптації у дитини швидко відновлюються поведінкові реакції, не спостерігається затримки нервово-психічного розвитку, вона не хворіє або хворіє лише один раз, не більше тижня, без ускладнень; збільшення довжини та маси тіла відповідає віковим показникам.

Виділяють такі види адаптації: *легка адаптація* – у дитини гарне самопочуття, емоційний стан, апетит, сон. Активно взаємодіє із оточуючими людьми як з власного бажання, так і у відповідь на звернення до неї. Спостерігається гарна стійкість до захворювань, дитина протягом місяця не хворіє. Навички самообслуговування на достатньому рівні, в разі потреби може звернутися за допомогою; *адаптація середньої важкості* – емоційний

стан неврівноважений, погіршується апетит, тому дитина втрачає у вазі, може захворіти. Йде на контакт із дорослими, але це спілкування відбувається із ініціативи останнього. Із однолітками спілкується з власного бажання, активно включається в ігрову діяльність або розгортає її самостійно. Дітям із таким рівнем адаптації притаманне експериментування (перевірка реакції педагога на певні дії); *важка адаптація* – емоційний стан негативно-неврівноважений (готовність в будь-який момент заплакати). Постійно виникає потреба в спілкуванні з близькими, отриманні від них ласки, уваги та підтримки.

Дошкільний вік можна назвати періодом найбільш інтенсивного освоєння сенсів і цілей людської діяльності, періодом інтенсивної орієнтації в них. Головним новоутворенням стає нова внутрішня позиція, новий рівень усвідомлення свого місця в системі суспільних відносин, своїх здібностей і можливостей.

Дошкільний вік характеризується виникненням нової соціальної ситуації розвитку. У дитини вже з'являється коло елементарних обов'язків. Змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм: спільні дії поступово змінюються самостійним виконанням дитиною вказівок дорослого. Окрім того, в цьому віці дитина вже вступає у певні стосунки з однолітками, що також визначає ситуацію її розвитку. Внутрішня позиція дошкільника стосовно інших людей характеризується передусім усвідомленням власного "Я" та своїх вчинків, величезним інтересом до світу дорослих, їхньої діяльності та взаємин.

Особливості соціальної ситуації розвитку дошкільнят виражаються в характерних для них видах діяльності, передусім у сюжетно-рольовій грі, яка створює сприятливі умови для доступного в цьому віці освоєння зовнішнього світу. Це особлива форма життя дитини в суспільстві, діяльність, у якій діти в ігрових умовах виконують ролі дорослих, відтворюючи їхнє життя, працю та стосунки.

Соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці перебудовується в наступне співвідношення: дитина - предмет - дорослий. Це період оволодіння соціальним простором людських відносин через спілкування з близькими дорослими, а також через ігрові та реальні відносини з ровесниками.

Таким чином, впродовж дошкільного віку змінюється співвідношення вікових і типологічних особливостей. Має місце зародження і становлення довільності психічних процесів. В дошкільному віці починає реально формуватись особистість дитини, причому цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детермінована соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими.

Адаптація є невід'ємним елементом у процесі формування особистості дитини. Для того, щоб дитина ефективно адаптувалася до нового ЗДО, мають бути створені необхідні умови: захист прав, формування та визначення навчально-творчого потенціалу дітей, реалізація індивідуального підходу, створення доброзичливої атмосфери.

В умовах воєнного стану дошкільнята належать до найбільш незахищених верств суспільства. Стрес і небезпека негативно впливають на адаптацію дітей у нових ЗДО. Така ситуація ускладнює гармонійну адаптацію дітей. Діти, які є вимушеними переселенцями, стикаються з особливими труднощами в адаптації до нового соціального середовища, оскільки, крім стресів, викликаних війною, вони також відчують труднощі через появу нових соціальних ситуацій.

Саме тому в умовах воєнного стану, враховуючи необхідність адаптації до нового ЗДО дітей з внутрішньо переміщених родин, діти повинні мати доступ до дошкільної освіти. Критеріями її забезпечення мають бути: формування гармонійного простору, що враховує можливості та потреби дитини, має належні умови для вивчення матеріалу онлайн, а у випадку, якщо дитина не може засвоїти матеріал за допомогою доступних засобів, у ЗДО необхідно створити середовища з урахуванням індивідуальних

особливостей дитини; використання методичних рекомендацій МОН при створенні гармонійного простору; забезпечення спектру необхідних речей для дитини: корекційно-освітні, психологічні, соціально-педагогічні; між вихователем та його вихованцем існує партнерство, що проявляється у використанні спільних засобів навчання, створенні спільних календарів та тематичних планів, спостереженні за дітьми під час навчання дистанційно, спостереженні за поведінкою протягом періоду навчання, при формулюванні індивідуальних планів розвитку дитини та при підготовці висновків та результатів для розгляду професійними комісіями.

Виділяють чотири критерії, за якими визначають ступінь адаптованості дитини із категорії ВПО внаслідок війни: поведінковий, що є відображенням відповідності дитини нормам поведінки; презентаційний, який полягає в ознайомленні дитини із сім'ї ВПО зі специфікою ЗДО, розкладом, вимогами, необхідністю представлення ЗДО у формі екскурсії, залученні інших до зазначеного процесу, ознайомлення дитини з традиціями та святами ЗДО; соціально-психологічний, що виявляється у визначенні ролі дитини в моделі стосунків і впливає на її подальшу адаптацію у колективі; емоційний, який є загальним відображенням емоційного стану дитини під час перебування у ЗДО; навчальний, який полягає в успішності дитини в навчальній діяльності.

Таким чином, адаптація дітей сімей внутрішньо переміщених осіб до умов перебування у дошкільному закладі має свої особливості, які потрібно враховувати у виховному процесі, оскільки це впливає на подальший психічний та особистісний розвиток дітей дошкільного віку.

2. Діагностика психологічних особливостей адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу базується на традиційно прийнятих у психологічній науці методологічних засадах та відповідно до загальних принципів психологічної науки (системності, детермінізму, єдності свідомості та діяльності та ін.).

Методика «Виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей» (Ю.В. Мікляєва) направлена на виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей дошкільного віку.

Проведення діагностики за цією методикою передбачає показники, за якими оцінюються відповідні вміння дитини взаємодіяти з ровесниками та дорослими. А саме, оцінюються вміння: привітатися, звернутися, привернути увагу, спонукати до дій, передати інформацію, подякувати, запитати, задати уточнююче питання, виразити непогодження, виразити заперечення.

За допомогою методики «Вивчення емоційного самопочуття дитини в дитячому садку» (О.В. Кучерова) можна визначити емоційне самопочуття дитини в групі, її переважаючі емоційні стани під час гри, спілкування, виконання різних видів діяльності. Дана методика дозволяє діагностувати вираженість як позитивного, так і негативного самопочуття дитини.

Мета зазначеної методики – отримати загальне уявлення про позитивне чи негативне емоційне самопочуття дітей в групі за результатами короткочасного спостереження, індивідуальних співбесід та індивідуальних експериментів з дітьми.

Методика використовується під час роботи з дітьми середньої, старшої та підготовчої груп дитячого садка (тобто розрахована на дітей старшого дошкільного віку) і проводиться поетапно з виконанням трьох завдань: складання проєктивного оповідання, визначення дитиною емоційного стану людини, робота з картками-малюнками.

За результатами даної методики можна говорити про позитивне, нейтральне чи негативне емоційне самопочуття дитини під час перебування у дитячому садку.

Методика «Лист адаптації» (Н.Д. Ватутіна) дозволяє визначити рівень адаптації дитини дошкільного віку до дитячого закладу. Автор виділяє три види критеріїв адаптованості дитини: емоційний настрій дитини під час

приходу в дитячий садок, відношення до розлучення з батьками, зміна показників фізичного розвитку. Відповідно цьому в методиці є три шкали.

За даною методикою можна діагностувати наступні параметри: «емоційний настрій дитини під час приходу в дитячий садок», «відношення до розлучення з батьками», «зміна показників фізичного розвитку», які відображають відповідно виражені чи не виражені прояви адаптованості.

Методику «Діагностики рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу» (А.С. Роньжина) можна використовувати для визначення розвитку компонентів «адаптованості дитини до дошкільного закладу»: загальний емоційний фон поведінки, пізнавальна та ігрова діяльність, взаємини з дорослими, взаємини з дітьми, реакція на зміну звичної ситуації.

Методика може застосовуватись як в якості самостійної психологічної методики, так і в комплексі з іншими методиками такого ж спрямування.

Запропонована методика дає детальну картину рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу.

Всі зазначені методики використовуються комплексно і дають можливість оптимально дослідити психологічні особливості адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу, що відповідає меті та розкриває задачі наукового дослідження.

3. За результатами проведеного емпіричного дослідження маємо змогу стверджувати, що дошкільники по-різному адаптовані до умов перебування у дошкільному закладі. В цілому респонденти мають задовільний рівень адаптованості, що складає більшість досліджуваних дошкільників, з яких третина опитуваних має середній рівень адаптованості, решта досліджуваних виявила високий та низький рівні адаптації.

Можемо припустити, що дітям дошкільного віку, які мають більш сформовані комунікативні уміння та навички, притаманні вміння вітатися, проявляти соціальну активність, задоволеність грою з однолітками, а також запитувати та задавати уточнюючі питання.

Слід також зазначити, що в залежності від вікових особливостей у дітей спостерігається певний прогрес у розвитку комунікативних умінь та навичок. Так, у дошкільнят середньої групи (23%) спостерігається вміння налагоджувати міжособистісні контакти з іними дітьми, розуміння просторово-часових ознак ситуації спілкування (значення слів), усвідомлення емоційного змісту ситуації спілкування (значення слів, що характеризують емоційний стан людини), розуміння дійових осіб у грі, діяльності (значення слів, що характеризують людину), збагачення словникового запасу (різноманітне і точне використання лексики, що відповідає ситуації і змісту спілкування), граматична правильність мовлення, фонетичний розвиток (вимова звуків, дикція, сила голосу, паузи, наголос).

У більшості дітей середньої групи, що становить 62%, спостерігається засвоєння експресивно-мімічних, паралінгвістичних мовних засобів (невербальні: жести, міміка, рух; парамовні: інтонація, ритміка, мелодика). Діти починають розуміти мову без наочності, уважно слухають казки, усвідомлюють їх зміст, за допомогою психолога охоче їх переказують.

Діти старшого дошкільного віку, що складає 50% вибірки починають оволодівати різними модифікаціями темпу та сили голосу, дикцією та виразністю мовлення. В певних ситуаціях вони узгоджують слова, використовують поширені речення. У процесі комунікативної взаємодії вони відповідають на запитання, ставлять зустрічні, самостійно роблять прості пояснення, наводять докази, переказують казки і розповіді, з незначною допомогою дорослих складають описові й оповідні висловлювання.

Також визначено, що більшість дітей із внутрішньо переміщених сімей, що становить 60%, частіше формулюють непогодження, заперечення, рідше привертають увагу до себе, запитують про щось, спонукають до дій, мають знижену активність у взаєминах з однолітками. Наявними є страх, агресія, скутість, тривога, замкненість.

Комунікативні навички відіграють неабияку роль у подальшому формуванні та становленні дітей дошкільного віку. Вони допомагають

формувати певні стилі поведінки і взаємини з дітьми та дорослими, впливають на інтелектуальний розвиток дитини.

Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини забезпечує цілісність і життєздатність дошкільника, впливає на розвиток усіх форм спілкування (емоційно-особистісне, ситуативно-ділове, позаситуативне) та засоби спілкування (невербальні, мовні); навчає диференціювати емоції (моральні, інтелектуальні, естетичні); формує інтелект і дослідницьку діяльність, способи пізнання навколишнього світу; формує творче (продуктивне) ставлення до організації діяльності й спілкування; розвиває комунікативно-мовленнєві здібності.

Комунікативні вміння та навички надають змогу дитині дошкільного віку не лише одержувати, засвоювати досвід, а й створюють умови для реалізації власної індивідуальності, спонукають дитину ділитися власним досвідом, віддавати людям увагу, пошану, інтерес, здібності.

Але провідну роль комунікативні навички та вміння відіграють у процесі адаптації дитини до навколишнього середовища, пізнання предметів та явищ, а у випадку нашого дослідження допомагають адаптуватися до перебування у дитячому дошкільному закладі.

Найбільша частина досліджуваних (54%) всіх трьох груп вибірки має нейтральний рівень емоційного самопочуття. Для більшої частини дітей дошкільного віку стає доступнішим визначення емоцій іншої людини за її мовою. Затримка в розвитку цього вміння пов'язана з формуванням стабільних негативних емоційних переживань (тривога, страх, невпевненість). Це призводить до зниження контактів у спілкуванні і, як наслідок, до недостатнього досвіду в сприйнятті емоцій інших.

У старшій групі дошкільники (29%) починають будувати взаємини з іншими дітьми, хоча розуміння дружби ще немає, поняття довірливих відносин і взаємності для дітей цього віку занадто складні.

Діти-переселенці (17%) вчаться таким емоціям і почуттям, які допомагають їм встановлювати продуктивні стосунки зі своїми однолітками

та дорослими. У дітей формуються також основи відповідального ставлення до результатів своїх дій і вчинків.

Узагальнюючи результати дослідження щодо рівнів сформованості емоційного самопочуття дітей дошкільного віку, можна сказати, що емоційне самопочуття дитини впливає також на її адаптацію до умов навчального дитячого закладу. Позитивне емоційне самопочуття дозволяє дитині швидше адаптуватися до перебування у дитячому закладі, воно формує і позитивний емоційний фон поведінки. Відповідно, діти, які мають негативне емоційне самопочуття, набагато довше і складніше адаптуються до умов дитячого закладу, проявляючи неврівноваженість, збудливість, негативне ставлення до спілкування.

Так, за критерієм «Емоційного настрою дитини під час приходу у садок» у молодшій (30,8 %) та середній (23%) домінує легкий ступінь адаптації, у старшій групі більше проявляється адаптація середньої тяжкості (14,3%) та легкий ступінь адаптації (14,3 %). Це пояснюється тим, що діти в залежності від віку краще адаптуються до умов дошкільного закладу, а саме старші адаптуються швидше, що пояснюється розвитком їх комунікативних умінь та навичок, певною зацікавленістю у спільних видах діяльності з однолітками.

Діти із сімей внутрішньо переміщених осіб в двох групах більше схильні до важкої адаптації: молодша група (20%), середня (16,6%). У старшій групі рівень адаптаційних можливостей дітей більше відповідає середньому рівню (33,3%).

Це пояснюється наявністю певної напруги, що супроводжує зусилля, необхідні для психологічної адаптації, почуттям втрати або зміною місця проживання, збоєм у рольовій структурі (ролях, очікуваннях), почуттях; почуттям тривоги, що засноване на різних емоціях (подив, обурення).

Наступний критерій «Відношення до розлучення з батьками» вказує на більш легку адаптацію дітей старшої групи (21,4%). Середній ступінь тяжкості переважає у порівняно молодших групах: молодша група (23%), середня група (15,43%). Це пояснюється тим, що чим менша дитина за віком,

тим більше вона прив'язана до батьківської сім'ї, до звичного місця перебування.

Для дошкільників характерне більш тяжке проходження періоду звикання, а саме: молодша група (20%), середня група (23%), старша група (14,3%). Процедура адаптації до нових умов (незнайомих місць, людей, оточення) для кожної дитини є індивідуальною.

Це пов'язано з тим, що адаптація – це безліч індивідуальних реакцій, які залежать від психофізіологічних особливостей і особистісних властивостей дитини.

Цей аспект розкриває наступний критерій «Зміна показників фізичного розвитку дитини». У всіх вікових групах переважає середній та легкий рівень адаптації: молодша група (7,7%), середня група (15,4%), старша (14,3%). І тільки у дітей внутрішньо переміщених осіб проявляється тяжкий ступінь адаптації: молодша група (20%), середня (16,7%), старша група (7,1%). У процесі дорослішання дошкільників цей показник дещо спадає, але все ще має місце і впливає на загальну адаптацію до умов закладу.

Слід також зазначити, що особливі труднощі, пов'язані з процесом адаптації до нового соціального середовища, виникають у дітей, які стали переселенцями внаслідок активних бойових дій. Ці діти відчують стрес від різкої зміни середовища, втрати домівки, друзів, родичів та усього, що є для них звичним. Вони можуть відчувати страх, тривогу, невпевненість у майбутньому.

В результаті дослідження встановлено, що у дітей сімей внутрішньо переміщених осіб домінує низький рівень адаптованості (50%). На другому місці середній рівень (40%) і третє місце посідає високий рівень адаптованості (20%).

Високий рівень адаптованості характеризується тим, що у дошкільника домінує радісний або стійкий спокійний стан. Він активно контактує з дорослими, дітьми, навколишніми предметами, швидко адаптується до нових

умов (незнайомий дорослий нове приміщення, спілкування з групою ровесників).

Середній рівень адаптованості характеризується нестабільним емоційним станом дитини: новий подразник впливає на виникнення негативних емоційних реакцій. Але при емоційній підтримці дорослого дитина виявляє пізнавальну та поведінкову активність, легше адаптується до нової ситуації.

Низький рівень адаптованості характеризується тим, що у дитини домінують агресивно-руйнівні реакції, спрямовані на вихід із ситуації (руховий протест, агресивні дії), активний стан (плач, протестувальний крик), або відсутня активність, ініціативність при більш чи менш виражених негативних реакціях (тихий плач, хникання, відмова від активних рухів, відсутність спроб до спротиву, пасивне підкорення, пригніченість, напруженість).

Отже, в результаті проведеного дослідження можна констатувати, що діти сімей внутрішньо переміщених осіб значно важче адаптуються до умов перебування у дошкільних закладах, що підтверджує гіпотезу магістерської роботи. Це пояснюється тим, що вони виявляють низький рівень комунікативних навичок та умінь. Рівень їх емоційного самопочуття залежить від таких особливостей як, страх, замкнутість, закритість, тривожність, невпевненість у собі.

Всі ці особливості впливають на загальний рівень адаптованості дошкільників, допомагають сприймати нове, бути відкритим і впевненим у собі, оптимізують процеси спілкування з однолітками та дорослими, формують позитивне емоційне самопочуття дитини у дитячому садочку.

Сформульована нами гіпотеза доведена. Дійсно, діти дошкільного віку, які змінили місце свого проживання, краще адаптуються до умов перебування у дошкільному закладі, якщо мають відповідний рівень сформованості комунікативних умінь і навичок та позитивний емоційний фон поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / Богуш А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л., Гавриш Н.В., Долинна О.П., Ільченко Т.С., Коваленко О.В., Лисенко Г.М. та ін. – К. : Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г.А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 92-99.
3. Блинова О. Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації / О. Є. Блинова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. – 2016. – Вип. 3(1). – С. 111-117.
4. Богуш А. М. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / Богуш А. М., Варяниця Л. О., Гавриш Н. В., Курінна С. М., Печенко І. П.. - Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.
5. Вишньовський В. Психологічна адаптація вимушено переміщених осіб, жертв воєнних конфліктів. Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки : матеріали II Міжнародної наукової конференції, м. Тернопіль, 21-22 квітня 2022 р. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А. 2022. С. 3-10.
6. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / Олександр Васильович Скрипченко, Любов Василівна Долинська, З.В.Огороднічук та ін.; [2-ге вид.]. – К. : Каравела, 2007. – 400 с.
7. Гавриш Н. В., Рагозіна В. В., Васильєва С. А. Виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти різних типів: монографія. Кропивницький : ІМЕКС-ЛТД, 2021. 226 с.

8. Гончарова Н.О. Психологічний супровід батьків передчасно народжених дітей // Психологія і особистість. – № 1 (19). - 2021. – С.45-56.
9. Гончарова Н.О. Особливості проведення психофізіологічної експертизи особистості // Психологія і особистість. – № 2 (20). - 2021. – С.71-81.
- 10.Гордійчук М. Контекстний підхід в організації передшкільної освіти дітей старшого дошкільного віку. Педагогічна освіта: теорія і практика : збірник наукових праць. 2018. Т. 2. № 25. С. 157-163.
- 11.Гук О. Ф. Дитина в умовах трансформації сучасного суспільства. Матеріали конференції Проблеми особистості в сучасній науці : результати та перспективи дослідження.18 – 19 квітня 2013 р., К.: тези XV міжнародної конференції молодих науковців / За ред. І.В. Данилюка, І. В. Ващенко. К.: ОВС, 2013 С. 125 – 127.
- 12.Гуменюк Г. В. Психологічне здоров'я як основа адаптивності дитини / Г. В. Гуменюк // Пробл. заг. та пед. психології : зб. наук. пр. - 2011. - 13, Ч. 5. - С. 94-103.
- 13.Гурковська Т. Л. Новачок у дитячому садку : К. : Шк. світ, 2008. 112 с.
- 14.Давыдов В.В. Генезис и развитие личности в детском возрасте / В.В. Давыдов // Вопросы психологии. - 1992. - №1. - С. 22-33.
- 15.Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи в Україні: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. Україна: події, факти, коментарі. 2018. 72 с.
- 16.Енциклопедія діагностичних методик щодо з'ясування стану розвитку дітей раннього віку / Запорізький обласний ін-т післядипломної педагогічної освіти. Кафедра дошкільної освіти / К. Л. Крутій (упоряд.). - Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2006. – 151 с.
- 17.Захарова Н. Адаптація дітей до дитсадка : Дошкільне виховання. 2006. №4. С. 8 – 10.

18. Індивідуальний підхід до особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку в навчально-виховному процесі / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. - Чернівці: Прут, 1998. 252 с.
19. Кабанцева А. В., Корнєєва О.Л. Підтримка дитини в умовах емоційного напруження : навчально-методичний посібник. Київ : КВЦ, 2018. 136 с.
20. Карпенко-Сашньова Н.В. Діагностика психічного розвитку дітей раннього віку: метод. рек. / Глухівський держ. педагогічний ін-т ім. С.М.Сергєєва-Ценського / Н.В. Карпенко-Сашньова (укладач). - К., 1996. 60 с.
21. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні / наук. ред. О.Л.Кононенко. - К.: Дошкільне виховання, 2003. 243 с.
22. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку. Національна академія педагогічних наук України : Київ: ФОП Ференець В.Б., 2020. 44 с.
23. Костюченко Ю. Дошкільник уперше йде до дитячого садка. Практичний психолог: дитячий садок. 2015. №5. С. 18 – 23.
24. Корольчук М.С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я: навч. посібн. / М.С. Корльчук, С.В. Кинелев, В.М. Крайнюк, А.Ф. Косенко; заг. ред. М.С. Корольчука. К. : «ІНКОС», 2002. 272 с.
25. Крайнюк В. М. Механізми формування стресостійкості особистості. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К.: Логос, 2004. Т.6, № 7. С. 155-162.
26. Кочерга О. Дезадаптованість / О.Кочерга, О.Васильєв // Психолог. – №4. – 2002. – С. 14–21.

27. Кричківська Т. Д. Психологія дітей дошкільного віку: Навч.-метод. посіб. / Т. Д. Кричківська // Ніжинський держ. педагогічний ун-т ім. Миколи Гоголя. - Ніжин: НДПУ ім. М. Гоголя, 2001. – 62 с.
28. Кузьменко В. У. Зміст та організація роботи психолога дошкільного закладу: Методичні матеріали. К.: Навчальні посібники, 1997. 40 с.
29. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія: Курс лекцій. К.: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.
30. Лавренко С. О. Наступність дошкільної та початкової освіти у вимірах сьогодення: здобутки та перспективи. Інноваційна педагогіка : науковий журнал. Одеса : ПНДЦЕІ. 2019. Вип. 16. Т. 2. С. 23-26.
31. Лесіна Т. М. Передшкільна освіта дітей: деякі аспекти професійної підготовки вихователя до стимулювання їхньої просоціальної активності. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2017. Випуск № 150. С. 80-85.
32. Луценко І. О. Психолого-педагогічний супровід дошкільників з родин внутрішньо переміщених осіб як категорії дітей з особливими освітніми потребами. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 19-20 квітня 2019 р. Кам'янець-Подільський : Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж. 2019. С. 206-208.
33. Маковецька Н. В. Увага адаптація : Дошкільне виховання. 2001. №12. С. 13 -14.
34. Максименко С. К. Адаптація дитини до школи. К.: Мікрос СВС. 2003. 111 с.
35. Маценко Ж. Незабаром у дитячий садок: особливості психолого педагогічного підходу до дітей, що вступають до дошкільного закладу: Психолог. 2003. №17. С. 2-10.

36. Михайлицька О. Дитячий садок: перша школа життя / Михайлицька О. // Дзеркало тижня. – 2007. - №12. – С.3.
- 37.Моргун В.Ф. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 464 с.
- 38.Мушинський В. Особливості адаптації дітей до умов дитячого закладу. Психолог. 2004. №25–26. С. 3–12.
- 39.Нурєєва О.С. Таємниці адаптації. Психологічні особливості дітей дошкільного віку. Третій рік життя. Х. : Вид. група «Основа»: «Тріалда», 2008. 160 с.
- 40.Павелків Р.В. Дитяча психологія: підручник . К.: Академія, 2008. 432 с.
- 41.Прибора Т. Індивідуальний підхід до дітей дошкільного віку з різними видами адаптації у ДНЗ. 2013. № 44. С. 180-185.
- 42.Пижьянова Л. Як допомогти дитині в період адаптації : Дошкільне виховання. № 2. 2003. С. 12-18.
- 43.Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». нов.ред.наук. кер. О. Л. Кононко. К.: ТОВ «МЦФЕР –Україна», 2014. 204 с. 44.
- 44.Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: Навчальний посібник. К.: Акадсмвидав, 2005. 360 с.
- 45.Сахно О.В, Гурковська Т.Л. Забезпечення гуманної адаптації малюка до дитячого садка: про що мають пам'ятати дорослі. Практичний психолог: дитячий садок. 2015. №5. С. 4 – 9.
- 46.Світ дитинства: комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів. Упоряд.: О.М.Байєр, Л.В. Батліна, А.М. Богуш. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 200 с. 47. Сергеєнкова О.П. Вікова психологія: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури. 2012. 376 с.
- 47.Науменко О. М. Адаптація малюків до умов дошкільного закладу / О. М. Науменко // Психологічна газета. - 2010. - № 13. - С. 3-5.

48. Незамай М. І. Адаптація та психолого-педагогічний супровід дітей дошкільного віку з внутрішньо переміщених родин. Науковий часопис 76 НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ, 2019. С. 139–143.
49. Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху : монографія. Київ : НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 2016. 448 с.
50. Піковська М. Я. Адаптація дітей до умов дошкільного навчального закладу / М. Я. Піковська // Дошкільна освіта / Дошкольное образование. - 2011. - № 4. - С. 48-51.
51. Планування роботи з дітьми раннього віку / Т. Науменко (упоряд.). - 2. вид. - К.: Видавничий дім «Шкільний світ», 2005. 128 с.
52. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : метод. посіб. К. : ТОВ «Видавництво «Логос». 2015. 206 с.
53. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології : навчально-методичний посібник. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 213 с.
54. Ригель О.В. Особливості перебігу процесу адаптації дошкільнят / О.В. Ригель // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Гнозис, 2009. – Т.11. – Ч.3. – С.351-357.
55. Санникова О.П. Адаптивность личности: монографія. Одеса: Издатель Н.П. Черкасов, 2009. 258 с.
56. Свирська Л. В. Взаємодія дорослих з дітьми раннього віку / Свирська Л. В., Петрова Н. В.. - К.: Редакція загальнопедагогічних газет, 2004. – 112 с.
57. Сейко Н. А., Літяга І. В. Соціальна адаптація та інтеграція внутрішньо переміщених осіб в результаті війни. Актуальні

- проблеми сучасної психологічної науки: виклики сучасності : матеріали Всеукраїнської студентської інтернет-конференції, м. Житомир, 10 жовтня 2022 р. 78 Житомир : Житомирський державний університет ім. Івана Франка. 2022. С. 206-207.
58. Силкіна С. А. Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах нового поселення. *Education and pedagogical sciences. Освіта та педагогічна наука.* 2022. Т. 3, № 181. С. 69-79.
59. Тіхонова М.І. Діагностична діяльність психолога дошкільного навчального закладу / Управління освіти і науки Луганської облдержадміністрації; Луганський обласний ін-т післядипломної педагогічної освіти / М.І. Тіхонова (упоряд.). - Луганськ: Знання, 2006. – 164 с.
60. Теплюк С. Н. Посмішка малюка в період адаптації. *Дошкільне виховання.* 2006. № 3. С. 29-35.
61. Терещенко І. А. Адаптація дітей раннього віку до перебування в ДНЗ. *Дитячий садок.* 2006. № 11. С. 4-6.
62. Чернов А. А. Вплив базового конфлікту в суспільстві на психіку дитини дошкільного віку. *Соціальна робота в сучасному суспільстві: тенденції, виклики, перспективи : матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Полтава, 28 лютого 2019 р. Київ : Університет «Україна», 2019. С. 65-67.*
63. Юрченко-Шеховцова Т. І. Проблеми соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи : матеріали II Всеукр. Конгресу із соц. психології, Київ, 2019 р. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. 2019. С. 388-390.*
64. Шаталова О. В. Адаптація дітей раннього віку до умов дитячого навчального закладу. *Проблеми екстремальної та кризової психології.* 2013. С. 325-331.

65.Щербатюк Б.А. Методики дослідження особистості. Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 1. С. 18-21.

ДОДАТКИ

Додаток А1.

Методика «Виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей» (Ю.В. Мікляєва)

Мета: виявити рівень сформованості комунікативних умінь та навичок дітей.

Показники:

Оцінюються вміння:

- Привітатися;
- Звернутися;
- Привернути увагу;
- Спонукати до дій;
- Передати інформацію;
- Подякувати;
- Запитати;
- Задати уточнююче питання;
- Виразити непогодження;
- Виразити заперечення.

Оцінка кожного із заданих параметрів оцінюється в 1 бал.

Невиконання завдання – 0 балів.

Максимальна кількість балів – 10.

Обробка результатів:

10-7 балів – високий рівень;

4-6 балів – середній рівень;

3 та менше балів – низький рівень.

Додаток А2

Методика «Вивчення емоційного самопочуття дитини в дитячому садку» (О.В. Кучерова)

Мета: отримати загальне уявлення про позитивне чи негативне емоційне самопочуття дітей в групі за результатами короткочасного спостереження, індивідуальних співбесід та індивідуальних експериментів з дітьми.

Методика використовується під час роботи з дітьми середньої, старшої та підготовчої груп дитячого садка (тобто розрахована на дітей старшого дошкільного віку) і проводиться поетапно з виконанням трьох завдань:

4. Складання проєктивного оповідання.
5. Визначення дитиною емоційного стану людини.
6. Робота з картками-малюнками.

Процедура дослідження. Для участі у завданні обирається 6 дітей з групи. Завдання проводяться індивідуально з кожною дитиною.

Психолог дає дитині наступну інструкцію: «Мені цікаво, як ти живеш у групі. Я хочу дізнатися про тебе та інших дітей більше. Щоб нам ближче познайомитися, давай разом, пограємо. Зараз я буду розповідати тобі історію про хлопчика (дівчинку), а ти будеш мені допомагати. Я почну розповідати, а ти продовжиш. Тільки говорити потрібно швидко, щоб ми змогли розповісти якомога більше історій».

Потім дитині пропонується серія проєктивних оповідань. Ім'я дитини повинно співпадати з іменем персонажу оповідання. В цілому оповідання носять нейтральний характер. Дорослий за допомогою інтонації підтримує інтерес дитини до діяльності.

Оповідання 1. Ім'я дитини бере участь у святі. Вона вивчила вірш, одягла святковий костюм. А що трапилось потім?

Оповідання 2. Ім'я дитини бавиться зі своїм другом у групі. Її позвав до себе вихователь. А що сталося потім?

Оповідання 3. Ім'я дитини снідає. От вона вже все з'їла. А що сталося потім?

Оповідання 4. Ім'я дитини обідає. Більше їй їсти зовсім не хочеться. А що трапилося потім?

Оповідання 5. Ім'я дитини забруднила фарбами стіл. А що було потім?

Продовження розповіді, яку придумала сама дитина, фіксується у протоколі. Дорослий дає лише загальну оцінку продовженню кожного оповідання. Вони можуть мати позитивний, нейтральний та негативний характер.

Наприклад: «Ваня повинен взяти участь у святі. Він вивчив вірш. А що трапилося потім?»

Початок розповіді (говорить дорослий)	Продовження розповіді (говорить дитина)	Оцінка дорослого
Ваня повинен взяти участь у святі. Він вивчив вірш. А що трапилося потім?	Потім він вийшов виступати і краще всіх розповів вірш.	Позитивне закінчення розповіді.
	Потім, коли потрібно було виступати, він усе забув. Мама засмутилася.	Негативне закінчення розповіді.
	Потім діти виступали на святі, розповідали вірші.	Нейтральне закінчення розповіді.

Після заповнення протоколу на кожну дитину (всього досліджуваних 6) по кожній запропонованій розповіді, визначається загальна кількість позитивних, негативних та нейтральних продовжень розповідей.

Якщо за результатами опитування дітей більше 75% відповідей від загальної кількості мають негативний характер, то це розглядається як негативне емоційне самопочуття дитини в групі.

Додаток АЗ

Методика «Лист адаптації» (Н.Д. Ватутіна)

Інструкція. За представленими критеріями оцінити даний рівень від 1 до 5 балів.

Прізвище, ім'я дитини

Вік

Дата обстеження

1. Емоційний настрій дитини під час приходу в дитячий садок

-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

Негативний настрій

Позитивний настрій

2. Відношення до розлучення з батьками

-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

Збуджене

Спокійне

3. Зміна показників фізичного розвитку дитини

- Зниження ваги _____ (більше 3-х міс., 2 міс., менше міс., тривале, функціональне, незначне);

- Вегетативні реакції _____ (більше 3-х міс., 2 міс., менше міс., тривалі, функціональні, незначні);

- Рухова розторможеність _____ (більше 3-х міс., 2 міс., менше міс., тривала, функціональна, незначна);

Інтерпретація результатів:

Загальна сума балів:

- **від 0 до 17 балів** – тяжка адаптація;

- **від 13 до 34 балів** – адаптація середньої тяжкості;

- **від 35 до 52 балів** – легка адаптація.

Додаток А4

«Діагностика рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу» (А.С. Роньжина)

ПІБ дитини	Психологічні критерії адаптованості дитини до дошкільного закладу														
	Загальний емоційний фон поведінки			Пізнавальна та ігрова діяльність			Взаємини з дорослими			Взаємини з дітьми			Реакція на зміну звичної ситуації		
	Позит.	Нест.	Негат.	Акт.	Акт. При підтр.	Пас., р-ція прот.	Ініц.	Прийм ініц.	Прот.	Ініц.	Конт.	Пас.	Прийн	Трив.	Неприйн.
Бали	3	2	2	4	2	1	1	1	2	2		2			

Психологічні критерії адаптованості дитини до дошкільного закладу:

1. Загальний емоційний фон поведінки (позитивний, нестійкий, негативний).
2. Пізнавальна та ігрова діяльність (активний, активний при підтримці дорослого, пасивний – реакція протесту).
3. Взаємини з дорослими (ініціативний, приймає ініціативу дорослого, відхід від взаємин – реакція протидії).
4. Взаємини з дітьми (ініціативний, вступає у контакт при підтримці дорослого, пасивний).
5. Реакція на зміну звичної ситуації (прийняття, тривожність, неприйняття).

Обробка результатів діагностики:

Бали (1-3), набрані дитиною, сумуються. Дана сума ділиться на 5 (кількість критеріїв). Число, отримане у результаті поділу співвідноситься з наступними показниками і складається висновок про рівень адаптованості дитини.

2,6 – 3 бали – високий рівень адаптованості. У дитини домінує радісний або стійкий спокійний стан. Вона активно контактує з дорослими, дітьми, навколишніми предметами, швидко адаптується до нових умов (незнайомий дорослий, нове приміщення, спілкування з групою ровесників).

1,6 – 2,5 балів – середній рівень адаптованості. Емоційний стан дитини нестабільний: новий подразник впливає на виникнення негативних емоційних реакцій. Але при емоційній підтримці дорослого дитина виявляє пізнавальну та поведінкову активність, легше адаптується до нової ситуації.

1 – 1,5 балів – низький рівень адаптованості. У дитини домінують агресивно-руйнівні реакції, спрямовані на вихід із ситуації (руховий протест, агресивні дії), активний стан (плач, протестувальний крик), або відсутня активність, ініціативність при більш чи менш виражених негативних реакціях (тихий плач, хникання, відмова від активних рухів, відсутність спроб до спротиву, пасивне підкорення, пригніченість, напруженість).

Методика дає можливість побачити провідні психологічні критерії адаптованості дитини до дошкільного закладу.

Додаток Б.
Первинні результати діагностики

Додаток Б1

Первинні результати діагностики за методикою
«Виявлення рівня сформованості комунікативних умінь та навичок дітей»
(Ю.В. Мікляєва)

№ п/п	П.І.П.	Рівні сформованості комунікативних умінь та навичок дітей		
		Високий	Середній	Низький
1	В.Г.	+		
2	Я.Л.		+	
3	К.Т.			+
4	Л.Г.		+	
5	В.І.			+
6	Г.А.	+		
7	Б.В.			+
8	Р.К.		+	
9	В.Д.			+
10	Г.В.		+	
11	Д.А.	+		
12	Л.О.			+
13	М.С.		+	
14	Р.В.		+	
15	Л.Г.	+		
16	К.М.			+
17	В.Л.		+	
18	З.В.			+
19	О.О.	+		
20	Н.О.		+	
21	К.В.			+
22	Г.П.		+	
23	Л.К.			+
24	Я.Л.	+		
25	Р.М.		+	
26	К.В.			+
27	Д.О.	+		
28	К.С.		+	
29	Р.Д.		+	
30	Н.К.	+		
31	З.Р.		+	
32	Х.Л.		+	
33	В.З.			+
34	Ф.Т.	+		
35	Е.Н.		+	
36	У.Н.		+	
37	В.П.			+
38	У.З.		+	
39	А.Ж.			+
40	Ц.Н.		+	

41	О.Н.		+	
42	Й.А.		+	
43	П.Л.		+	
44	Н.Д.			+
45	Р.В.			+
46	М.Б.		+	
47	В.Н.			+
48	Р.Ю.		+	
49	К.О.		+	
50	Н.В.	+		
51	К.М.		+	
52	П.В.		+	
53	Л.А.		+	
54	Л.В.		+	
55	Т.И.		+	
56	К.М.		+	
57	В.И.		+	

Додаток Б2

Первинні результати діагностики за методикою
«Вивчення емоційного самопочуття дитини в дитячому садку»
(О.В. Кучерова)

№ п/п	П.І.П.	Рівні прояву емоційного самопочуття дітей		
		Негативне	Нейтральне	Позитивне
1	В.Г.	+		
2	Я.Л.		+	
3	К.Т.			+
4	Л.Г.		+	
5	В.І.			+
6	Г.А.	+		
7	Б.В.			+
8	Р.К.		+	
9	В.Д.			+
10	Г.В.		+	
11	Д.А.	+		
12	Л.О.			+
13	М.С.		+	
14	Р.В.		+	
15	Л.Г.	+		
16	К.М.			+
17	В.Л.		+	
18	З.В.			+
19	О.О.	+		
20	Н.О.		+	
21	К.В.			+
22	Г.П.		+	
23	Л.К.			+
24	Я.Л.	+		
25	Р.М.		+	
26	К.В.			+
27	Д.О.	+		
28	К.С.		+	
29	Р.Д.		+	
30	Н.К.	+		
31	З.Р.		+	
32	Х.Л.		+	
33	В.З.			+
34	Ф.Т.	+		
35	Е.Н.		+	
36	У.Н.		+	
37	В.П.		+	+
38	У.З.	+		
39	А.Ж.			+
40	Ц.Н.		+	
41	О.Н.		+	
42	Й.А.	+		
43	П.Л.		+	

44	Н.Д.		+	
45	Р.В.	+		
46	М.Б.		+	
47	В.Н.		+	
48	Р.Ю.		+	
49	К.О.		+	
50	Н.В.	+		
51	К.М.		+	
52	П.В.		+	
53	Л.А.		+	
54	Л.В.	+		
55	Т.И.		+	
56	К.М.		+	
57	В.И.	+		

Додаток Б3

Первинні результати діагностики за методикою

«Лист адаптації»

(Н.Д. Ватутіна)

№ п/п	П.І.П.	Рівні адаптації дошкільників до умов дошкільного закладу		
		Тяжкий	Середній	Легкий
1	В.Г.	+		
2	Я.Л.		+	
3	К.Т.			+
4	Л.Г.		+	
5	В.І.			+
6	Г.А.	+		
7	Б.В.			+
8	Р.К.		+	
9	В.Д.			+
10	Г.В.		+	
11	Д.А.	+		
12	Л.О.			+
13	М.С.		+	
14	Р.В.		+	
15	Л.Г.	+		
16	К.М.			+
17	В.Л.		+	
18	З.В.			+
19	О.О.	+		
20	Н.О.		+	
21	К.В.			+
22	Г.П.		+	
23	Л.К.			+
24	Я.Л.	+		
25	Р.М.		+	
26	К.В.			+
27	Д.О.	+		
28	К.С.		+	
29	Р.Д.		+	
30	Н.К.	+		
31	З.Р.		+	
32	Х.Л.		+	
33	В.З.			+
34	Ф.Т.	+		
35	Е.Н.		+	
36	У.Н.		+	
37	В.П.			+
38	У.З.		+	
39	А.Ж.			+
40	Ц.Н.		+	
41	О.Н.		+	
42	Й.А.		+	

43	П.Л.	+		
44	Н.Д.		+	+
45	Р.В.		+	+
46	М.Б.	+		
47	В.Н.		+	+
48	Р.Ю.		+	
49	К.О.		+	
50	Н.В.	+		
51	К.М.		+	
52	П.В.		+	
53	Л.А.	+		
54	Л.В.		+	
55	Т.И.		+	
56	К.М.	+		
57	В.И.		+	

Додаток Б4

Первинні результати діагностики за методикою
«Діагностика рівня адаптованості дитини до дошкільного закладу»
(А.С. Роньжина)

№ п/п	П.І.П.	Рівні адаптованості дитини до дошкільного закладу		
		Високий	Середній	Низький
1	В.Г.	+		
2	Я.Л.		+	
3	К.Т.			+
4	Л.Г.		+	
5	В.І.			+
6	Г.А.	+		
7	Б.В.			+
8	Р.К.		+	
9	В.Д.			+
10	Г.В.		+	
11	Д.А.	+		
12	Л.О.			+
13	М.С.		+	
14	Р.В.		+	
15	Л.Г.	+		
16	К.М.			+
17	В.Л.		+	
18	З.В.			+
19	О.О.	+		
20	Н.О.		+	
21	К.В.			+
22	Г.П.		+	
23	Л.К.			+
24	Я.Л.	+		
25	Р.М.		+	
26	К.В.			+
27	Д.О.	+		
28	К.С.		+	
29	Р.Д.		+	
30	Н.К.	+		
31	З.Р.		+	
32	Х.Л.		+	
33	В.З.			+
34	Ф.Т.	+		
35	Е.Н.		+	
36	У.Н.		+	
37	В.П.		+	
38	У.З.	+		
39	А.Ж.			+
40	Ц.Н.		+	
41	О.Н.		+	
42	Й.А.		+	

43	П.Л.	+		
44	Н.Д.		+	
45	Р.В.			+
46	М.Б.	+		
47	В.Н.			+
48	Р.Ю.	+		
49	К.О.		+	
50	Н.В.	+		
51	К.М.		+	
52	П.В.	+		
53	Л.А.			+
54	Л.В.	+		
55	Т.И.			+
56	К.М.	+	+	
57	В.И.		+	+